

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและปัญหา

การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลยั่งยืน จะต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างทุนของประเทศที่มีอยู่ ทั้งที่เป็นทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความเข้มแข็งและเชื่อมโยงกันเพื่อประโยชน์ในการพัฒนา ทั้งนี้การเสริมสร้างทุนทางสังคมจะเป็นพื้นฐานหลัก โดยต้องเริ่มจากการพัฒนาคุณภาพคนให้เป็นคนที่มีความรู้คู่คุณธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และเป็นพลังของการพัฒนาประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550 : 65) ชุมชนถือเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญในการเป็นกลไกผลักดันการพัฒนาประเทศให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ซึ่งปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้เกิดวิสาหกิจชุมชน เพื่อช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนที่มีความพร้อม มีความถนัด มีประสบการณ์ และมีความเชื่อมั่นสูงต่อการทำงานอิสระย่อมมีความได้เปรียบในการก่อตั้งและดำเนินการธุรกิจได้ง่ายขึ้น ถ้าผู้ประกอบการนั้นมีสายตากว้างไกล และทำธุรกิจได้ตรงกับผู้บริโภค ธุรกิจย่อมมีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและมีกำไรสูงขึ้น ณ จุดนี้จะมีคู่แข่งเข้ามา ผู้ประกอบการควรเตรียมความพร้อมโดยเร่งพัฒนาธุรกิจตามสภาพแวดล้อมของธุรกิจระดับจุลภาค เช่น ปัจจัยการผลิต ระบบจัดเก็บข้อมูล และระบบบัญชี ผู้ประกอบการสามารถวิเคราะห์ จุดคุ้มทุน จากข้อมูลทางบัญชีเพื่อใช้วางแผนกำไรของธุรกิจได้ และทำให้ทราบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของราคาขายต่อหน่วยต้นทุนผันแปรต่อหน่วยและต้นทุนคงที่ ถ้าผู้ประกอบการสามารถผสมผสานเปลี่ยนแปลง สามารถกำหนดและควบคุมปัจจัยดังกล่าวข้างต้นได้ดี ธุรกิจนั้นจะประสบความสำเร็จในการดำเนินงานและก้าวไปสู่ความยั่งยืน (จุฑามาศ จริญญาพร, 2547 : 1)

การประกอบการในรูปวิสาหกิจของชุมชน ถือเป็นธุรกิจหนึ่งที่มีการเชื่อมโยงการผลิตทางการเกษตร การแปรรูปและการตลาดของชุมชนให้เป็นกระบวนการเดียวกันไม่แยกส่วนและแบ่งบทบาท โดยเน้นวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ คือเน้นการทำวิสาหกิจชุมชนเพื่อพอกินพอใช้ก่อนแล้วพัฒนาไปสู่การจัดการเชิงธุรกิจเป็นการสร้าง ฐานรากเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง ทำทดแทนสิ่งที่ซื้อมาจากตลาดให้มากที่สุด และหากนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาดต้องเรียนรู้ การจัดการและกลไกของตลาดให้ดี และจำเป็นที่ชุมชนต้องได้เรียนรู้ทักษะพื้นฐานคือการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนเป็นเบื้องต้นก่อนการดำเนินธุรกิจ เนื่องจากชุมชนเป็นเจ้าของและเป็นผู้ดำเนินการผลิต มาจากกระบวนการในชุมชน ริเริ่มสร้างสรรค์โดยชุมชน ทำให้เกิดนวัตกรรมฐานภูมิปัญญา ท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล ดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ การเรียนรู้เป็นหัวใจของกระบวนการพัฒนาการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุด ในการเรียนรู้จำเป็นต้องอาศัยระบบการจัดการแบบใหม่ และการเรียนรู้ใหม่ กระบวนการเรียนรู้จะทำให้ชุมชนค้นพบศักยภาพของตนเอง ค้นพบทุนในท้องถิ่น ได้พัฒนาความสามารถในการจัดการทรัพยากรและทุนที่มีอยู่ ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมที่หลากหลาย และมีระบบการจัดการที่เรียกว่า วิสาหกิจชุมชน

การวิเคราะห์ตัดสินใจเลือกลงทุนโครงการต่าง ๆ บางครั้งต้องการจะทราบว่าจำนวนผลผลิตที่จะผลิตคุ้มทุนควรเป็นเท่าไรเพื่อเป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจ จุดคุ้มทุน (Breakeven analysis) คือจุดที่รายได้กับรายจ่ายเท่ากัน นั่นคือกำไรเป็นศูนย์นั่นเอง การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของต้นทุน รายได้ และผลกำไรที่ปริมาณการผลิตต่าง ๆ การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนเหมาะสมกับโครงการระยะสั้น เงื่อนไขต่าง ๆ ไม่เปลี่ยนแปลงตลอดโครงการ เพราะถ้ามีการเปลี่ยนแปลงก็จะมีผลทำให้การตัดสินใจคลาดเคลื่อนได้

การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน เป็นเทคนิคที่ใช้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ค่าใช้จ่ายคงที่ ค่าใช้จ่ายผันแปร และกำไร ถ้าค่าใช้จ่ายของธุรกิจเป็นค่าใช้จ่ายผันแปรทั้งหมด ปัญหาเกี่ยวกับปริมาณการคุ้มทุนคงไม่ค่อยเกิดขึ้น แต่ธุรกิจมีค่าใช้จ่ายบางส่วนเป็นค่าใช้จ่ายผันแปร และบางส่วนเป็นค่าใช้จ่ายคงที่ ธุรกิจจะต้องพบกับผลขาดทุน ในตอนต้นของการดำเนินงานจนกระทั่งปริมาณการขายจะสูงถึงระดับหนึ่ง (ฐาปนา ฉินไพศาล, 2542)

การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนเป็นวิธีหนึ่งของรูปแบบการวางแผนกำไร โดยอาศัยหลักเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างต้นทุนและรายได้ การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน เป็นเครื่องมือสำหรับกำหนดจุดที่ซึ่งยอดขายหรือรายได้จะคุ้มกับต้นทุนและรายได้ การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน เป็นเครื่องมือสำหรับกำหนดจุดที่ซึ่งยอดขายหรือรายได้ จะคุ้มกับต้นทุนทั้งสิ้น ถ้าธุรกิจต้องการหลีกเลี่ยงผลขาดทุน ยอดขายของหรือรายได้จะคุ้มกับค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น ซึ่งได้แก่ ค่าใช้จ่ายที่ผันแปรโดยตรงกับการผลิตและที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามระดับ การผลิตที่เปลี่ยน ค่าใช้จ่ายแต่ละประเภทได้แสดงไว้ (พรรณภา สุวณิมิตรกุล, 2548)

จุดคุ้มทุนจึงหมายถึง จุด ณ ระดับการดำเนินงานของธุรกิจที่ปริมาณสินค้าหรือบริการของธุรกิจมีผลทำให้ธุรกิจมีรายได้ เท่ากับค่าใช้จ่ายรวมทั้งสิ้นของสินค้าและบริการนั้น หรือกล่าวอีกในหนึ่งว่าจุด หมายถึงจุด ณ ระดับการดำเนินของธุรกิจ ที่ไม่มีกำไรขาดทุนคือ มีค่าเท่ากับศูนย์

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนยังขาดทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน ทักษะดังกล่าวมีความสำคัญและเป็นหัวใจหลักในการประกอบธุรกิจ ซึ่งจุฑามาศ จรรย์ญาพร (2547 : 124) ได้กล่าวว่าการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนถือเป็นหัวใจของการแข่งขันและพัฒนาสินค้า การที่ผู้ประกอบการรายย่อยหรือวิสาหกิจชุมชนขาดหัวใจของการแข่งขันและการพัฒนาสินค้า ย่อมถูกผู้ประกอบการรายใหม่ แย่งส่วนแบ่งทางการตลาดของสินค้า จนในที่สุดผู้ประกอบการที่ขาดทักษะดังกล่าว จำต้องออกไปจากโลกของธุรกิจนั้น ๆ ดังนั้นผู้ประกอบการควรมีสักยภาพและความสามารถในการแข่งขัน ที่สามารถพัฒนาธุรกิจและสินค้าให้อยู่ได้ในระบบต่อไป จะเห็นได้ว่าการพัฒนาธุรกิจและสินค้า ผู้ประกอบการต้องมีความรู้เชิงธุรกิจของตนเองและคู่แข่งในทุกด้าน

จากความสำคัญและปัญหาที่กล่าวมาในเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะพัฒนาชุมชนโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนเกิดทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนของตนเองให้ประสบผลสำเร็จต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน
3. เพื่อพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน

4. เพื่อเปรียบเทียบทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนระหว่างก่อนและหลังการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

5. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน

ขอบเขตของโครงการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาและพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

1. กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านเขว้า และชุมชนบ้านโนนเสลา
2. ด้านเนื้อหา เป็นการศึกษาและพัฒนาทักษะความรู้ ความเข้าใจในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน
3. ด้านเวลา ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา คือ ตุลาคม 2558 – กันยายน 2559

นิยามศัพท์เฉพาะ

ทักษะ หมายถึง ความสามารถในการคิดวิเคราะห์หาเหตุผลและความสามารถที่จะแก้ปัญหาเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ถูกต้องและเหมาะสมโดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่มี

จุดคุ้มทุน หมายถึง ปริมาณสินค้าที่ผลิตและขายที่ทำให้เกิดรายได้ทั้งหมดเท่ากับต้นทุนทั้งหมด หรือกำไรเท่ากับศูนย์ อีกนัยหนึ่งคือ ยอดขายที่ทำให้เกิดรายได้ทั้งหมดเท่ากับต้นทุนทั้งหมด

การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน หมายถึง การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปริมาณ รายได้ ต้นทุน และกำไร เพื่อหาว่าธุรกิจต้องผลิต และขายสินค้าเท่าใด จึงจะคุ้มทุนพอดี

วิสาหกิจชุมชน หมายถึง การประกอบกิจการด้วยหลักสามัคคีธรรมของชุมชน โดยชุมชนในการผลิตสินค้า การให้บริหารและอื่น ๆ เพื่อการเรียนรู้ การพึ่งตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน ด้วยการนำทุนของชุมชนมาดำเนินการโดยใช้รูปแบบการจัดการที่เหมาะสม ก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

ชุมชนบ้านเขว้า หมายถึง ชุมชนบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ชุมชนบ้านโนนเสลา หมายถึง ชุมชนบ้านโนนเสลา ตำบลหนองตม อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการวิจัยที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนา แกนนำชุมชน และสมาชิกในชุมชน เข้ามาศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ และเป็นการเริ่มต้นของกลุ่มคนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ตนเองประสบอยู่โดยใช้กระบวนการกลุ่มในการกำหนดแนวทางการปฏิบัติและการสะท้อนผลการปฏิบัติร่วมกัน อันจะทำให้สมาชิกเกิดความรู้ ตระหนักเกี่ยวกับปัญหา และสามารถนำไปสู่การปรับปรุงสภาพของชุมชน ท้องถิ่นให้ดีขึ้น

บทที่ 2

ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่องการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดชัยภูมิ: การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาและทบทวนวรรณกรรมรวมไปถึงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน (Breakeven Analysis)
2. แนวคิดวิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise)
3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (Participation)
4. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

1.แนวคิดการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน

เนื่องจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ทำให้ธุรกิจจำนวนมากต้องเผชิญปัญหาทางการเงิน และต้องเลิกกิจการไป บางธุรกิจต้องลดปริมาณกิจกรรมลง บางที่ต้องให้ลูกจ้างออกจากงานก่อนเวลา บางที่ปรับแผนการทำงานโดยให้ลูกจ้างรับภาระมากยิ่งขึ้น และบัณฑิตที่จบใหม่ต้องว่างงาน ลูกจ้าง พนักงานจำนวนมากตกงาน ผู้ประกอบการที่มีความรู้ความเข้าใจในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน และมีความเข้าใจในความสัมพันธ์ของต้นทุน ปริมาณและกำไร ดังกล่าวข้างต้นทั้งหมด ย่อมมีโอกาสพัฒนาธุรกิจวิสาหกิจชุมชนของตนได้เป็นอย่างดี สามารถวางกลยุทธ์ในการต่อสู้กับคู่แข่ง และย่อมมีความมั่นใจในการประกอบการ เพราะสามารถทราบทิศทางและการก้าวไปสู่ผลการดำเนินงานที่ได้วางแผนไว้ได้อย่างมั่นคงและค่อย ๆ พัฒนาให้สูงขึ้นไปได้เรื่อย ๆ พร้อมกันนี้ผู้ประกอบการก็นำเอาผลของการวิเคราะห์การตลาด แนวทางการบริโภคของลูกค้าและอื่น ๆ มาประกอบการวางแผนขั้นสูงต่อไป กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนก็จะเข้มแข็งมากขึ้น ธุรกิจจะประสบความสำเร็จในการดำเนินงานและสู่ความยั่งยืนในสังคมต่อไป

1.1 ความหมายของการวิเคราะห์ต้นทุน ปริมาณกำไร และจุดคุ้มทุน

การวิเคราะห์ต้นทุน ปริมาณ กำไร (Cost – volume – profit analysis) หรือเรามักจะเรียกตัวย่อว่า การวิเคราะห์ CVP เป็นการวิเคราะห์โดยข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมต้นทุนเป็นส่วนใหญ่และผลจากการวิเคราะห์สามารถทำให้ผู้บริหารนำไปใช้ เพื่อการวางแผนและควบคุมการดำเนินงานได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในกำไร การเปลี่ยนแปลงในต้นทุน และการเปลี่ยนแปลงในปริมาณ ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้ผู้บริหารสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำหนดราคาขาย ปริมาณขาย และส่วนผสมการขายของกิจการได้ ดังนั้นในการศึกษาจึงเน้นไปที่ต้นทุน ยอดขาย และกำไรสุทธิ วิเคราะห์จุดคุ้มทุน (Breakeven analysis) ก็เป็นเทคนิคอันหนึ่งที่น่ามาใช้มากในการวิเคราะห์ CVP การหาจุดคุ้มทุน คือ การหาระดับการขายที่จะทำให้ต้นทุนเท่ากับรายได้หรือยอดขายพอดี

1.2 ปัญหาที่ต้องตัดสินใจ

ในการวิเคราะห์ CVP คือการพยายามที่จะต้องตอบปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ได้ คือ ปริมาณการขายจะเป็นเท่าไร ถ้าต้องการให้คุ้มทุน ปริมาณการขายจะเป็นเท่าไร จึงจะทำให้

กิจการได้กำไรตามที่ต้องการ กำไรจะเป็นเท่าไร จากการขาย ที่จะให้เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ราคาขายควรจะเป็นเท่าไร ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในต้นทุนผันแปร ต้นทุนคงที่และกำไรที่ต้องการ ส่วนผสมการขายควรจะเป็นอย่างไร จึงจะทำให้การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนหรือกำไรสุทธิเป็นไปตามเป้าหมายที่ต้องการ

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับกำไรส่วนเกิน

ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับ CVP สิ่งสำคัญประการแรก ก็คือ การที่จะต้องสามารถวิเคราะห์และจำแนกประเภทของต้นทุนต่าง ๆ ให้เป็นเพียง 2 ประเภท คือ ต้นทุนผันแปร และต้นทุนคงที่ ซึ่งในส่วนนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 3 ที่ผ่านมารวมทั้งจะต้องมีความเข้าใจในหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับกำไรส่วนเกิน (Contribution margin) ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นจุดที่สำคัญต่อกิจการที่จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์ CVP และจุดคุ้มทุน กำไรส่วนเกิน (Contribution Margin = CM) คือ กำไรในส่วนที่จะไปชดเชยต้นทุนคงที่ ดังนั้นกำไรส่วนเกินก็คือ ส่วนเกินของยอดขายที่มีต่อต้นทุนผันแปรของการดำเนินงานในกิจการ สูตรในการคำนวณโดยทั่วไปก็คือ

$$\text{กำไรส่วนเกิน} = \text{ยอดขาย} - \text{ต้นทุนผันแปร}$$

หรือใช้เป็นสัญลักษณ์

$$CM = S - VC$$

กำไรส่วนเกินต่อหน่วย (Unit Contribution Margin = UCM) ก็คือ ส่วนเกินของราคาขายต่อหน่วยต่อต้นทุนผันแปรต่อหน่วย ซึ่งถ้ากำหนดให้

$$P = \text{ราคาขายต่อหน่วย}$$

$$V = \text{ต้นทุนผันแปรต่อหน่วย}$$

$$UCM = P - V$$

อัตรากำไรส่วนเกิน (Contribution Margin Ratio = CMR) เป็นการกำหนดกำไรส่วนเกินในรูปของสัดส่วนหรืออัตราร้อยละที่มีต่อยอดขาย ดังนั้นการคำนวณหาอัตรากำไรส่วนเกินสามารถคำนวณได้จาก

$$CMR = \frac{CM}{S} = \frac{S - VC}{S} = 1 - \frac{VC}{S}$$

$$\text{หรือ} \quad CMR = \frac{UCM}{P} = \frac{P - V}{P} = 1 - \frac{V}{P}$$

จะสังเกตเห็นได้ว่า อัตรากำไรส่วนเกิน ก็คือ $1 -$ อัตราต้นทุนผันแปรนั่นเอง เช่น ถ้าอัตราต้นทุนผันแปรเท่ากับ 70% ของราคาขาย อัตรากำไรส่วนเกินก็จะเท่ากับ 30% ของราคาขายซึ่งคำนวณได้จาก $= (1 - 0.70) = 0.30$ หรือ 30%

ตัวอย่างที่ 1

จากข้อมูลของบริษัท ABC จำกัด เราสามารถแสดงแนวคิดของกำไรส่วนเกินในลักษณะต่างๆ ได้ ดังนี้

	ต่อหน่วย (บาท)	รวม (บาท)	อัตราร้อยละ
ขาย (1,500 หน่วย)	25	37,500	100%
หัก : ต้นทุนผันแปร	10	15,000	40%
กำไรส่วนเกิน	15	22,500	60%
หัก : ต้นทุนคงที่		15,000	
กำไรสุทธิ		7,500	

1.4 การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน

จุดคุ้มทุน หมายถึง จุดการดำเนินงานที่กิจการไม่มีกำไร และไม่ขาดทุน การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนสามารถวิเคราะห์ได้ 3 วิธี คือ

1. วิธีการใช้สมการ (The equation approach)
2. วิธีกำไรส่วนเกิน (The contribution approach)
3. วิธีแผนภาพ (The graphical approach)

1. วิธีการใช้สมการ (The equation approach)

ตัวอย่างที่ 2

จากตัวอย่างที่ 1 ราคาขายต่อหน่วย (P) = 25 บาท ต้นทุนผันแปรต่อหน่วย (V) = 10 บาท และต้นทุนคงที่ (FC) = 15,000 บาท ดังนั้น เราสามารถแทนค่าในสมการได้โดย

$$25X = 10X + 15,000$$

$$X = 1,000 \text{ หน่วย}$$

ดังนั้น จุดคุ้มทุนของบริษัท ABC จำกัด ก็จะเท่ากับ 1,000 หน่วย

2. วิธีกำไรส่วนเกิน (The Contribution Margin Approach)

การใช้แนวคิดเกี่ยวกับกำไรส่วนเกิน ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่เราสามารถนำมาทำการคำนวณจุดคุ้มทุนได้โดยง่าย และเป็นวิธีที่นิยมใช้กันค่อนข้างมาก ดังสูตรต่อไปนี้

$$\text{จุดคุ้มทุน (หน่วย)} = \frac{\text{ต้นทุนคงที่}}{\text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วย}}$$

หรือเขียนเป็นสัญลักษณ์

$$X(\text{BE}) = \frac{FC}{UCM}$$

ถ้าต้องการที่จะได้คำตอบจากการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนในรูปของจำนวนเงิน ก็สามารถที่จะคำนวณได้จาก

$$\text{จุดคุ้มทุน (บาท)} = \text{จุดคุ้มทุน (หน่วย)} \times \text{ราคาขายต่อหน่วย}$$

หรือ

$$\text{จุดคุ้มทุน (บาท)} = \frac{\text{ต้นทุนคงที่}}{\text{อัตรากำไรส่วนเกิน}}$$

เขียนเป็นสัญลักษณ์

$$S(BE) = \frac{FC}{CMR}$$

ตัวอย่างที่ 3

จากข้อมูลในตัวอย่างที่ 1 เช่นเดิม ถ้าไรส่วนเกินต่อหน่วยก็จะเท่ากับ 15 บาท (25 - 10) และอัตรากำไรส่วนเกิน 60% ดังนั้น เราสามารถวิเคราะห์จุดคุ้มทุนได้จาก

$$\begin{aligned} \text{จุดคุ้มทุน (หน่วย)} &= 15,000 / 15 \\ &= 1,000 \text{ หน่วย} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{จุดคุ้มทุน (บาท)} &= 1,000 \times 25 \\ &= 25,000 \text{ บาท} \end{aligned}$$

เป้าหมายกำไร และส่วนเกินที่ปลอดภัย

ก) การคำนวณหายอดขายเพื่อให้ได้กำไรตามเป้าหมาย

หลังจากที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน และความสัมพันธ์ระหว่างต้นทุน - ปริมาณ - กำไร แล้ว เราสามารถที่จะทำการวิเคราะห์ CVP มาประยุกต์เพื่อคำนวณหายอดขายทั้งทางด้านจำนวนเงิน และปริมาณหน่วยของสินค้าที่จะขาย แล้วทำให้กิจการได้รับผลกำไรตามเป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งในการวิเคราะห์เบื้องต้นนี้ยังไม่กล่าวถึงภาษีเงินได้ที่กิจการจะต้องเสียอันเนื่องจากการมีกำไร นอกจากนี้การกำหนดเป้าหมายกำไรที่จะขอยกตัวอย่างในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 2 กรณี คือ

กรณีที่ 1 : การกำหนดเป้าหมายกำไรเป็นจำนวนเงินที่แน่นอน เราสามารถใช้สมการดังนี้

$$\text{ยอดขาย (บาท)} = \text{ต้นทุนผันแปร} + \text{ต้นทุนคงที่} + \text{กำไรที่ต้องการ}$$

หรือเขียนในรูปสัญลักษณ์

$$PX = VX + FC + \text{กำไรที่ต้องการ}$$

โดยเราสามารถแก้สมการหาค่า X หรือปริมาณหน่วยที่ขายได้ดังนี้

$$X = \frac{FC + \text{กำไรที่ต้องการ}}{P - V}$$

โดยที่ X = จำนวนหรือปริมาณหน่วยที่ขายและได้กำไรที่ต้องการ

หรือสามารถเขียนได้อีกสูตรหนึ่งว่า

$$X = \frac{FC + \text{กำไรที่ต้องการ}}{\text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วย}}$$

กรณีที่ 2 : การกำหนดกำไรเป็นอัตราเปอร์เซ็นต์ต่อยอดขาย ดังนั้นเราสามารถเขียนในรูปสมการดังนี้

$$\text{ยอดขาย} = \text{ต้นทุนผันแปร} + \text{ต้นทุนคงที่} + \text{กำไรที่ต้องการ}$$

$$PX = VX + FC + \%(PX)$$

จากสมการดังกล่าวสามารถแก้สมการเพื่อหาค่า X (ปริมาณขายที่ให้ได้กำไรตามที่ต้องการ) ได้ดังนี้

$$X = \frac{FC}{P - V - \% (P)}$$

หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ

$$X = \frac{FC}{UCM - \% \text{ ของราคาขายต่อหน่วย}}$$

ตัวอย่างที่ 4

จากข้อมูลในตัวอย่างที่ 1 สมมติว่าบริษัทต้องการกำไรจากการดำเนินงานใน 2 ลักษณะดังนี้
กรณีที่ 1 : ต้องการกำไรก่อนภาษี 15,000 บาท เราสามารถคำนวณหาปริมาณการขาย (X) เพื่อให้ได้กำไรตามที่ต้องการดังนี้

$$\begin{aligned} X &= \frac{FC + \text{กำไรที่ต้องการ}}{P - V} \\ &= 2,000 \text{ หน่วย} \end{aligned}$$

กรณีที่ 2 : ต้องการกำไรก่อนภาษี 20% ของยอดขาย เราสามารถใช้สมการได้โดย

$$\begin{aligned} X &= \frac{FC}{P - V - \% (P)} \\ &= \frac{15,000}{25 - 10 - 20\% (25)} \\ &= 1,500 \text{ หน่วย} \end{aligned}$$

ผลกระทบทางด้านภาษีเงินได้

ในกรณีที่บริษัทต้องการให้ได้กำไรสุทธิหลังหักภาษี บริษัทควรมีปริมาณการขายสินค้าเท่ากับเท่าใด เราสามารถกำหนดสมการได้ดังนี้

$$\text{ปริมาณขายเพื่อให้ได้กำไรสุทธิตามที่ต้องการ} = \frac{\text{ต้นทุนคงที่} + \frac{\text{กำไรหลังหักภาษี}}{1 - \text{อัตราภาษี}}}{\text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วย}}$$

ตัวอย่างที่ 5

จากข้อมูลในตัวอย่างที่ 4.1 ถ้าบริษัทต้องการกำไรสุทธิหลังหักภาษีเท่ากับ 7,000 บาท โดยมีอัตราภาษีเงินได้ 30%

$$\begin{aligned} \text{ปริมาณขายเพื่อให้ได้กำไรสุทธิตามที่ต้องการ} &= \frac{15,000 + \frac{(7,000)}{1 - 0.3}}{25 - 10} \\ &= 1,667 \text{ หน่วย} \end{aligned}$$

ค) ส่วนเกินที่ปลอดภัย

ส่วนเกินที่ปลอดภัย (Margin of safety) คือ สิ่งที่ใช้วัดความแตกต่างระหว่างระดับยอดขายจริงกับระดับยอดขาย ณ จุดคุ้มทุน ซึ่งจะทำให้เรารู้ว่าปริมาณการขายยังมีโอกาสที่จะลดลงได้ ในจำนวนเท่าใดก่อนที่จะทำให้กิจการต้องประสบปัญหาขาดทุน หรืออาจจะใช้ยอดขายตามงบประมาณเปรียบเทียบกับยอดขาย ณ ระดับจุดคุ้มทุน เพื่อหาอัตราเปอร์เซ็นต์ของส่วนเกินที่ปลอดภัย ดังสูตรต่อไปนี้

$$\text{ส่วนเกินที่ปลอดภัย (\%)} = \frac{\text{งบประมาณยอดขาย} - \text{ยอดขาย ณ จุดคุ้มทุน}}{\text{งบประมาณยอดขาย}}$$

บ่อยครั้งที่ส่วนเกินที่ปลอดภัย สามารถนำมาใช้วัดความเสี่ยงในการดำเนินงาน ถ้าอัตราส่วนเกินที่ปลอดภัยที่สูงมากขึ้นเท่าไร ความเสี่ยงที่กิจการจะประสบกับการขาดทุนก็จะมีน้อยลงเท่านั้น

ตัวอย่างที่ 6

จากตัวอย่างของบริษัท ABC จำกัดในตัวอย่างที่ 1 ถ้าบริษัทมีงบประมาณขาย ณ ระดับ 3,000 บาท ในขณะที่บริษัทมีจุดคุ้มทุนที่ 25,000 บาท อัตราส่วนเกินที่ปลอดภัยจะเท่ากับ

$$\begin{aligned} \text{อัตราส่วนเกินที่ปลอดภัย} &= \frac{30,000 - 25,000}{30,000} \\ &= 16.7\% \end{aligned}$$

การประยุกต์ในการตัดสินใจโดยการวิเคราะห์ CVP

แนวคิดเกี่ยวกับกำไรส่วนเกิน สามารถนำไปประยุกต์เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผนกำไรและการตัดสินใจในระยะสั้นต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างที่ 7 ถึง 11 ก็เป็นลักษณะหนึ่งของการประยุกต์ โดยใช้ข้อมูลจากตัวอย่างที่ 1

ตัวอย่างที่ 7

จากข้อมูลในตัวอย่างที่ 1 ถ้าบริษัท ABC จำกัด มีอัตรากำไรส่วนเกินเท่ากับ 60% และมีต้นทุนคงที่เท่ากับ 15,000 บาทต่องวด สมมติว่าบริษัทคาดว่าจะยอดขายจะเพิ่มขึ้นอีก 10,000 บาท ในงวดหน้ากำไรของกิจการจะเพิ่มขึ้นอย่างไร

การใช้แนวคิดเกี่ยวกับกำไรส่วนเกิน ทำให้เราสามารถที่จะคำนวณได้อย่างรวดเร็วเกี่ยวกับผลกระทบในกำไรที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในยอดขาย สูตรคำนวณก็คือ

$$\begin{aligned} \text{การเปลี่ยนแปลงในกำไรสุทธิ} &= \text{ยอดขายที่เปลี่ยน} \times \text{อัตรากำไรส่วนเกิน} \\ \text{ดังนั้น เมื่อแทนค่าในสูตร} \\ \text{กำไรสุทธิเพิ่มขึ้น} &= 10,000 \times 60\% \\ &= 6,000 \text{ บาท} \end{aligned}$$

แต่อย่างไรก็ตามการที่กำไรสุทธิเพิ่มขึ้น 6,000 บาท นั้นต้องอยู่ภายใต้ข้อสมมติที่ว่าต้นทุนคงที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้เราจะคำนวณได้จากสูตรที่ว่า

$$\text{การเปลี่ยนแปลงในกำไรสุทธิ} = \text{ปริมาณหน่วยที่ขายเปลี่ยน} \times \text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วย}$$

ตัวอย่างที่ 8

กำไรก่อนหักภาษี (Before – income tax) จะเป็นเท่าไร ถ้าคาดว่าจะมียอดขายเท่ากับ 47,500 บาท จากคำถามนี้เราสามารถคำนวณได้โดยหาความแตกต่างระหว่างกำไรส่วนเกินและต้นทุนคงที่ ดังนี้

กำไรส่วนเกิน (47,500 × 60%)	28,500 บาท
หัก : ต้นทุนคงที่	15,000 บาท
กำไรสุทธิ	13,500 บาท

ตัวอย่างที่ 9

บริษัท ABC จำกัด ได้พิจารณาที่จะเพิ่มงบประมาณค่าโฆษณาอีก จำนวน 5,000 บาท ซึ่งจะทำให้ยอดขายเพิ่มขึ้น 8,000 บาท จากข้อมูลนี้บริษัทควรที่จะเพิ่มงบประมาณค่าโฆษณาหรือไม่

กำไรส่วนเกินเพิ่มขึ้น (8,000 × 60%)	4,800 บาท
หัก : ค่าโฆษณาที่เพิ่มขึ้น	5,000 บาท
กำไรสุทธิลดลง	(200) บาท

ดังนั้น บริษัทจึงไม่ควรเพิ่มค่าโฆษณา ทั้งนี้เพราะจะทำให้มีกำไรสุทธิลดลง 200 บาทตามที่วิเคราะห์ข้างต้น

ตัวอย่างที่ 10

ผู้จัดการฝ่ายขายของบริษัท ได้พิจารณาที่จะเพิ่มเงินเดือนพนักงานขายในงวดนี้อีกจำนวน 3,000 บาท ซึ่งสิ่งที่ต้องการให้พิจารณาก็คือ กิจการจะต้องเพิ่มยอดขายอีกจำนวนเท่าไร จึงจะมีกำไรเพิ่มมาชดเชยต้นทุนคงที่ที่เพิ่มจำนวนนี้

$$\begin{aligned}
 \text{กำไรส่วนเกินที่เพิ่มขึ้น} &= \text{ต้นทุนคงที่ที่เพิ่มขึ้น} \\
 60\% \text{ ของยอดขายที่เพิ่มขึ้น} &= 3,000 \\
 \text{ยอดขายที่เพิ่มขึ้น} &= \frac{3,000}{0.60} \\
 &= 5,000 \text{ บาท}
 \end{aligned}$$

ตัวอย่างที่ 11

จากข้อมูลในตัวอย่างที่ 1 ถ้าสมมติว่าในปัจจุบัน บริษัท ABC จำกัด มียอดขายเท่ากับ 1,500 หน่วยในแต่ละงวด เพื่อใช้ยอดขายเพิ่มขึ้น ฝ่ายบริหารจึงได้พิจารณาที่จะลดราคาขายลงหน่วยละ 5 บาทและในขณะเดียวกันก็จะเพิ่มค่าโฆษณาอีก 1,000 บาท ถ้าการเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามที่กำหนด ฝ่ายบริหาร เชื่อว่าจำนวนหน่วยที่ขายจะเพิ่มขึ้น 60% จากข้อมูลดังกล่าว ท่านคิดว่าฝ่ายบริหารได้ตัดสินใจถูกต้องหรือไม่

จากราคาขายเดิม 25 บาท/หน่วย เมื่อลดลง 5 บาท ราคาขายก็จะเท่ากับ 20 บาท/หน่วย ในขณะที่ต้นทุนผันแปรยังคงเท่าเดิมที่ 10 บาท/หน่วย ดังนั้น กำไรส่วนเกินใหม่เท่ากับ 10 บาท/หน่วย

กำไรส่วนเกินที่คาดว่าจะได้รับใหม่ (2,400 หน่วย × 10 บาท)	24,000 บาท
กำไรส่วนเกินในปัจจุบัน (1,500 หน่วย × 15 บาท)	22,500 บาท
กำไรส่วนเกินเพิ่มขึ้น	1,500 บาท
หัก : ค่าโฆษณาที่เพิ่มขึ้น	1,000 บาท
กำไรสุทธิเพิ่มขึ้น	500 บาท

ผลจากการวิเคราะห์ จึงกล่าวได้ว่าการตัดสินใจของฝ่ายบริหารนั้นถูกต้องแล้ว เพราะทำให้มีกำไรสุทธิเพิ่มขึ้นอีก 500 บาท

การวิเคราะห์ส่วนผสมของยอดขาย

ในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนและความสัมพันธ์ระหว่างต้นทุน – ปริมาณ – กำไร นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น มักจะเป็นการวิเคราะห์กรณีที่กิจการจำหน่ายสินค้าเพียงชนิดเดียว แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่กิจการมีการผลิตและการจำหน่ายสินค้ามากกว่า 1 ชนิดก็สามารถที่จะประยุกต์การวิเคราะห์ CVP ได้ สินค้าชนิดต่าง ๆ ของกิจการอาจจะมีราคาขายที่ต่างกัน ต้นทุนผันแปร ตลอดจน กำไรส่วนเกิน อัตรากำไรส่วนเกินที่แตกต่างกันออกไปด้วย แต่ในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน และ CVP กรณีที่กิจการมีสินค้าหลายชนิดนี้จะต้องมีข้อสมมติฐานในเรื่องของส่วนผสมการขาย (Sales mix) ซึ่งความหมายรวมถึงสัดส่วนการผลิต และสัดส่วนการขาย จะต้องคงที่หรือไม่เปลี่ยนแปลงในช่วงระยะเวลาที่ทำการวิเคราะห์สูตรในการคำนวณจุดคุ้มทุนจึงมีลักษณะดังนี้

$$\text{จุดคุ้มทุนรวม (หน่วย)} = \frac{\text{ต้นทุนคงที่รวม}}{\text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วยเฉลี่ย}}$$

หรือ

$$\text{จุดคุ้มทุนรวม (บาท)} = \frac{\text{ต้นทุนคงที่รวม}}{\text{อัตรากำไรส่วนเกินเฉลี่ย}}$$

ตัวอย่างที่ 12

สมมติว่าบริษัท XYZ จำกัด ได้ทำการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์อยู่ 2 ชนิด ซึ่งมีข้อมูลเกี่ยวกับราคาขาย ต้นทุนผันแปร และกำไรส่วนเกินต่อหน่วย ดังต่อไปนี้

	สินค้า A	สินค้า B
ราคาขาย	15 บาท	10 บาท
ต้นทุนผันแปร	12 บาท	5 บาท
กำไรส่วนเกิน	3 บาท	5 บาท
สัดส่วนการขาย	60%	40%
ต้นทุนคงที่รวม	76,000 บาท	

$$\text{จากข้อมูลข้างต้น เราสามารถคำนวณหา กำไรส่วนเกินเฉลี่ย} = (0.6)(3) + (0.4)(5) = 3.80 \text{ บาท}$$

$$\begin{aligned} \text{ดังนั้น จุดคุ้มทุนรวม (หน่วย)} &= \frac{\text{ต้นทุนคงที่รวม}}{\text{กำไรส่วนเกินต่อหน่วยเฉลี่ย}} \\ &= \frac{76,000}{3.80} \end{aligned}$$

= 20,000 หน่วย

2. แนวคิดวิสาหกิจชุมชน (Community enterprise)

2.1 ความหมาย

วิสาหกิจชุมชน หมายถึง กลุ่มหรือชมรมที่เกิดจากการรวมตัว ของเกษตรกรบุคคล ในครัวเรือน เกษตรกรหรือบุคคลทั่วไป ซึ่งมีสมาชิกอย่างน้อยห้าคน เพื่อประกอบธุรกิจร่วมกันได้แก่ เกษตกรรม การแปรรูปผลิตภัณฑ์ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร กิจกรรมอุตสาหกรรมพานิชงานฝีมือ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนคือ การประกอบการขนาดย่อมและขนาดจิ๋วของชุมชนเพื่อการจัดการ "ทุน" ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง (SMCE -Small and Micro Community Enterprise)วิสาหกิจชุมชนขนาดย่อม มีสมาชิกมากกว่า 15 คน วิสาหกิจชุมชนขนาดจิ๋ว มีสมาชิกตั้งแต่ 5 คน ถึง 15 คน ซึ่ง "ทุนชุมชน" มีทั้งทุนที่เป็นเงิน ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ทุนที่เป็นผลผลิตทุนความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นพี่น้องและความไว้วางใจกันของชุมชน

2.2 องค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน

องค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน มีอยู่อย่างน้อย 7 อย่าง คือ

- 1) ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ
- 2) ผลผลิตมาจากระบวนการในชุมชน
- 3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน
- 4) มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล
- 5) มีการดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ
- 6) มีกระบวนการการเรียนรู้เป็นหัวใจ
- 7) มีการพึ่งพาตนเองเป็นเป้าหมาย

2.3 ความแตกต่างของวิสาหกิจชุมชนและธุรกิจชุมชน

ความแตกต่างของวิสาหกิจชุมชนและธุรกิจชุมชนคือในขณะที่ธุรกิจชุมชนเน้นที่การบริหารจัดการมุ่งสู่ตลาดและมุ่งกำไร แต่วิสาหกิจชุมชนจะเน้นความร่วมมือกันทำกิจกรรมเพื่อให้พึ่งตนเองได้ ขณะที่ธุรกิจชุมชนมีเป้าหมายได้ "รวย" วิสาหกิจชุมชนจะมีเป้าหมายให้ "รอด" ธุรกิจชุมชนมักจะดำเนินกิจกรรมเป็นเรื่อง ๆ อย่าง ๆ วิสาหกิจชุมชน เป็นระบบที่มีหลากหลายกิจกรรมเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เสริมกันแบบบูรณาการ ธุรกิจชุมชนดำเนินการตามรูปแบบและมักเลียนแบบวิสาหกิจชุมชนมีความคิดสร้างสรรค์ ถ้าเปรียบเทียบกับธุรกิจชุมชนกับการทำการเกษตรก็คล้ายกับการปลูกพืชเดี่ยว ขณะที่วิสาหกิจชุมชนคล้ายกับการทำเกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร คือ แทนที่จะ 2-3 อย่าง ก็ทำ 20-30 อย่าง

2.4 จุดเน้นของวิสาหกิจชุมชน

จุดเน้นของวิสาหกิจชุมชนจะเน้นที่วิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้มากที่สุด เพราะปัญหาที่ผ่านมาไม่ใช่เรื่องการผลิต ซึ่งชุมชนผลิตอะไรได้มากมาย มากมายจนไม่รู้จะขายที่ไหน ประเด็นวันนี้จึงไม่ได้อยู่ที่ "วิธีทำ" แต่อยู่ที่ "วิธีคิด" ต้องปรับวิธีคิดใหม่ ถ้าทำแบบ "ปลูกพืชเดี่ยว" แต่ถ้าทำแบบเกษตรผสมผสานและวนเกษตรก็จะเน้นการทำวิสาหกิจชุมชนเพื่อให้พอกินพอใช้ก่อนแล้วค่อยพัฒนาไปสู่การจัดการเชิงธุรกิจ เมื่อพอเพียงและพึ่งตนเองได้ก็สามารถผลิตให้เหลือเพื่อตลาดได้ ถ้าเกิดขายไม่ได้ก็ไม่เสียหาย ถ้าขายได้ก็เป็นกำไร

วิสาหกิจชุมชนไม่ได้เอาตลาดมาเป็นตัวตั้ง แต่เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง ไม่ได้ปฏิเสธตลาดแต่ไม่เอาตลาดเป็นเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม ถ้าหากคิดจะนำผลผลิตออกสู่ตลาดตั้งแต่ต้นก็อาจทำได้ แต่ต้องเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจเรียกได้เป็น "สูตรเด็ดเคล็ดลับ" มาจากการรู้จักใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพหรือทรัพยากรในท้องถิ่น บวกกับความคิดสร้างสรรค์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม

อย่างไรก็ดี ควรเริ่มจากเล็กไปหาใหญ่ สร้างรากฐานเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็งก่อนทำกินทำใช้ก่อนทดแทนสิ่งที่ซื้อจากตลาดให้มากที่สุด และหากจะนำผลิตภัณฑ์ตัวเก่งออกสู่ตลาดก็ควรเรียนรู้จัดการจัดการและกลไกของตลาดให้ดี และไม่หวังพึ่งพาตลาดเป็นหลักแต่พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองมากกว่า

2.5 วิสาหกิจชุมชนจัดการการผลิตและการตลาด

การจัดการเป็นเรื่องใหญ่ที่ชุมชนต้องเรียนรู้ เรียนรู้ว่าจะจัดการอย่างไรให้ชุมชนทั้งตำบลมาร่วมกันวางแผนการผลิต การตลาด การบริการร่วมกันไม่ใช่ต่างคนต่างทำ และที่สุดก็ทำซ้ำกันจนขายไม่ออกเหมือนทำกล้วยฉาบทั้งตำบล ทำขนมพุกหมู่บ้านแข่งขันกันขายหรือคนปลูกข้าวก็ปลูก ได้ข้าวมาก็เอาไว้กินส่วนหนึ่ง ที่เหลือก็ขายพ่อค้า พ่อค้าเอาไปแปรรูปแล้วเราข้าวสารกลับไปขายในหมู่บ้าน ชาวบ้านคนปลูกขายข้าวเปลือกราคาถูก ชาวบ้านที่ไม่ปลูกก็ไปซื้อข้าวสารราคาแพงจากตลาดมากิน ทำอย่างไรจึงจะตัดวงจรที่วุ่น และสร้าง "วงจรเศรษฐกิจชุมชน" ขึ้นมาใหม่เชื่อมโยงทุกเรื่องที่ทำได้ ข้าว ปลา อาหาร ข้าวของเครื่องใช้และทำแบบประสานพลัง (Synergy) และทำให้เกิดผลทวีคูณ คิดเชิงบวกยิ่งน้อยไป ต้องคิดแบบทวีคูณ นี่คือนิยามสำคัญของวิสาหกิจชุมชน

การตลาดของวิสาหกิจชุมชน

ประการแรก คือการทำเพื่อบริโภคในครอบครัวในชุมชน และระหว่างชุมชนที่เป็นเครือข่ายในระดับตำบลและระหว่างตำบล เช่น การผลิตน้ำปลาให้พอเพียงกับความต้องการของตำบลก็คำนวณได้ไม่ยาก เช่น ถ้าตำบลหนึ่งบริโภคประมาณ 20,000 ขวดต่อปี ก็จัดการผลิตให้ได้เท่านั้น ให้ชุมชนถือหุ้น และช่วยกันขายช่วยกันบริโภคภายในตำบล

ประการที่สอง ถ้าหากมีผลิตภัณฑ์บางตัวที่เก่งพอที่จะออกไปสู่ตลาดใหญ่ได้ก็เป็นเรื่องของกลไกการตลาดที่ต้องการผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีลักษณะเฉพาะ

2.6 ประเภทของวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) วิสาหกิจชุมชนพื้นฐาน อันได้แก่ การดำเนินการต่าง ๆ เพื่อกินเพื่อใช้ในชุมชน เพื่อให้ครอบครัวพึ่งตนเองได้ ให้ชุมชนเกิดความพอเพียงอย่างน้อยให้พออยู่พอกิน หรือพอกินพอใช้ เมื่อลดรายจ่าย รายได้ก็เพิ่มขึ้น แปลว่า แม้ทำเพื่อกินเองใช้เองก็ทำให้เกิดรายได้เหมือนกัน และน่าจะดีกว่าอีก เพราะถ้ามุ่งแต่เพิ่มรายได้ โดยไม่เน้นการทำทดแทนการซื้อ เราก็จะมีรายจ่ายมากกว่ารายได้ ซึ่งก็คือ ที่มาของปัญหาหนี้สินหรือสถานการณ์ "ซั๊กหน้าไม่ถึงหลัง" ของผู้คนในขณะนี้

2) วิสาหกิจชุมชนก้าวหน้า อันได้แก่ การนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เข้าสู่ตลาดบริโภค และรวมไปถึงผลผลิตทั่วไปที่เหลือกินเหลือใช้ในท้องถิ่นที่นำออกสู่ตลาดบริโภค โดยการปรับปรุงคุณภาพผลผลิต หีบห่อ การตลาด และการจัดวางต่าง ๆ เพื่อให้สามารถ "แข่งขัน" ได้ อย่งไรก็ดี ชุมชนต้องไม่กระโดดข้ามขั้น ต้องพัฒนาจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นก้าวหน้าทีละขั้น

2.7 จุดแข็งของชุมชนเพื่อการทำวิสาหกิจชุมชน

จุดแข็งของชุมชนมีอย่างน้อย 3 อย่างคือ 1) ความหลากหลายทางชีวภาพ ชุมชนยังมีป่า ดิน น้ำ ธรรมชาติที่มากด้วยสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตเป็นอาหาร เป็นยา เป็นของใช้ต่าง ๆ ถ้าหากค้นให้พบคุณค่า สิ่งเหล่านั้นก็จะมีมูลค่า ดูแลหญ้าแห้งหมู หญ้าคา หญ้าแพรก ซึ่งคนยุคใหม่วันนี้เรียกกันว่า "วีซพีช" และพยายามทำลายด้วยสารเคมีก็ล้วนมีคุณค่าเป็นยาอายุวัฒนะ เป็นยาขับปัสสาวะ ลดความดัน ยอดหญ้าแพรกยังเอามาซุบแป้งทอดกันได้ และวัสดุที่ดีที่สุดมาจากธรรมชาติ และธรรมชาติของไทยในเขตร้อนชื้นก็อุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้ว่าจะหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า แต่ก็ยังมีเหลืออยู่ไม่น้อย และหาผู้จักค้นหานำมาประยุกต์และผสมผสานก็อาจได้สิ่งสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ที่มีคุณค่าและมูลค่า 3) เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน แม้ว่าอาจจะไม่เหมือนเดิม แต่ก็ยังมีเพียงพอให้ฟื้นขึ้นมาจนสามารถพึ่งพาอาศัยกัน ร่วมกันจัดการองค์กรชุมชนและเครือข่ายในเชิงเศรษฐกิจร่วมกันจัดการทรัพยากรผลผลิตต่าง ๆ แบ่งกันผลและร่วมกันบริโภค การผลิตของกินของใช้จะได้ไม่ล้นตลาด เกิดความพอเพียงชุมชนพึ่งตนเองได้

2.8 บทบาทของสถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน

1. ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ การทำแผนแม่บทให้ครบทุกตำบล เพราะเชื่อว่าการทำแผนแม่บทเป็นวิธีการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพที่สุดที่นำไปสู่การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้หลังการทำแผนแม่บท เฉพาะเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งการบริหารจัดการ

2. ส่งเสริมให้เกิดระบบเศรษฐกิจจากหญ้าที่เชื่อมโยงวิสาหกิจชุมชนอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ระดับ ตำบล ระหว่างตำบล จังหวัด และเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจส่วนอื่น ๆ และเศรษฐกิจมหาภาค

3. ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดนโยบาย เพื่อให้รัฐบาล หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชนได้เข้าใจและเห็นความสำคัญของวิสาหกิจชุมชน และร่วมกันให้การส่งเสริมสนับสนุน ตั้งแต่การปรับนโยบาย โครงสร้างและระบบที่เอื้อต่อการพัฒนาและการดำเนินการวิสาหกิจชุมชน

จากข้อมูลในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าวิสาหกิจชุมชนเป็นคำใหม่ที่ใช้กันแพร่หลายไม่กี่ปีที่ผ่านมาซึ่งโดยส่วนใหญ่จะคุ้นเคยกับคำว่ารัฐวิสาหกิจ (State Enterprise) หมายถึงการประกอบการโดยรัฐ และวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs Small and Medium Enterprises) หมายถึงการประกอบการโดยเอกชน ส่วนวิสาหกิจชุมชนเป็นการประกอบการโดยชุมชน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. วิสาหกิจชุมชนเกิดจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาข้อจำกัดของ “สหกรณ์” และ “บริษัท” หาทางให้ชุมชนรวมตัวกันเพื่อจัดการการกินการอยู่ของตนเอง โดยเฉพาะการผลิต การแปรรูป การตลาด และอื่นๆ ทำให้คล่องตัว ไม่ใช่เหอะเหอะเหมือนสหกรณ์ แต่ก็ไม่ได้มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดและเข้าสู่ระบบการแข่งขันเต็มรูปแบบอย่างบริษัท
2. วิสาหกิจชุมชนเป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน 7 คนขึ้นไป ร่วมกันทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นการมารวมตัวกันทำเพื่อให้กิจกรรมนั้นดำเนินได้บรรลุตามวัตถุประสงค์
3. ปัญหาของวิสาหกิจชุมชน เป็นปัญหาด้านวิธีคิดมากกว่าอย่างอื่น ส่วนมากคิดกันอย่างเดียวว่าทำอย่างไรจะผลิตแล้วจะขายที่ไหน โดยไม่ได้เข้าใจหลักของวิสาหกิจชุมชนตั้งแต่ต้นว่าทำเพื่อกินเพื่อใช้ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง ของชุมชน ของท้องถิ่นเป็นอันดับแรก
4. วิสาหกิจชุมชนเริ่มต้นจากการทำเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง การก้าวกระโดดไปสู่ตลาดใหญ่ โดยมองข้ามความสำคัญของตลาดท้องถิ่น ซึ่งเป็นเวทีเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ ฝึกฝนทักษะในทุกกระบวนการขั้นตอนของการประกอบการ ซึ่งเป็นวิชาทักษะที่ชาวบ้านต้องเรียนรู้และมีประสบการณ์

3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (Participation)

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเจตนารมณ์หลักของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมซึ่งถือเป็นปัจจัยหลักที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ดังความสำคัญต่อไปนี้

3.1 ความหมาย

“การมีส่วนร่วม” พบว่า มีความหมายที่แตกต่างอย่างมากกับ “ความร่วมมือ” ซึ่งอธิบายว่า ความร่วมมือ (Cooperation) หมายถึง การที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็น “เจ้าของหรือเจ้าภาพ” งานหรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วขอให้ฝ่ายอื่นๆ เข้าร่วม เช่น ขอความร่วมมือด้านทรัพย์สิน สิ่งของ แรงงาน หรือเวลาในการทำกิจกรรม ซึ่งมีลักษณะที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ไม่มุ่งความต่อเนื่องและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วม แต่มุ่งจะให้กิจกรรมนั้นหรืองานนั้นเสร็จตามความต้องการของเจ้าของงาน แต่ การมีส่วนร่วม (Participation) คือ การที่องค์ประกอบ เช่น ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกชุมชน มาร่วมดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ (Process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการเรียนรู้ (Learning) และมีพลวัต (Dynamic) คือมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีการแก้ปัญหาการร่วมกันกำหนดแผนงานใหม่ ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วม ซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ (วารสารสื่อพลัง, 2548: 7)

การมีส่วนร่วมสามารถแสดงลักษณะร่วมได้ 4 ประการ คือ 1) การมีส่วนร่วม เป็นการเข้าไปได้รับอำนาจที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าจะในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะ

ดำเนินการใด ๆ 2) การมีส่วนร่วม ต้องเป็นการร่วมกันอย่างมีอิสระภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริงและเข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive) 3) การมีส่วนร่วม ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process) และ 4) การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตตนให้ดีขึ้น (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547:1)

การมีส่วนร่วม จึงหมายถึงการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้ามาร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสระภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริง และทั้งนี้การเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการหรือกิจกรรม

3.2 หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จ เดวิสและนิวสตรอม (Davis and Newstrom, 1989: 232) อธิบายว่าการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้น ๆ และ เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2537 : 178) มีความเห็นว่า การมีส่วนร่วมนั้นทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง (Involvement) การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องก่อให้เกิดความผูกพัน (Commitment) กับภารกิจที่ตนเองมีส่วนร่วมจึงนับได้ว่าการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดประโยชน์ในการทำงานดังนั้นเมื่อนำมาเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาแล้ว จะทำให้เกิดความร่วมมือในกระบวนการการพัฒนาและกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะนำไปสู่เด็กและชุมชนท้องถิ่น ลดช่องว่างระหว่างสถานศึกษา กับชุมชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547: 78) ยังได้ให้หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมไว้ โดยเชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไม่ได้ช่วยตีมาตั้งแต่เกิด มนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ในชุมชนต่าง ๆ และภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตน จะมีส่วนในการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น และ เมตต์ เมตต์การุณจิต (2547: 103) ยังได้ให้ปรัชญาการบริหารแบบมีส่วนร่วม ไว้ว่า 1) การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานในบรรยากาศแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจ 2) โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีข้อจำกัดทำให้ไม่สามารถกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยคน ๆ เดียว 3) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการบริหารจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้การทำงานมีประสิทธิภาพสำเร็จตามเป้าหมาย

การให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการศึกษา เป็นผลดีทั้งสถานศึกษาและชุมชน ต่างฝ่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ร่วมรับผิดชอบก่อให้เกิดผลดีหลายประการ (เมตต์ เมตต์การุณจิต, 2547: 103) ดังนี้ 1) เกิดกระบวนการกลุ่มและการทำงานร่วมกัน การปฏิบัติงานเป็นไปตามความต้องการของท้องถิ่นหรือชุมชน ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานถ้าเกิดจากความคิดเห็นของสถานศึกษาแห่งเดียวย่อมไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและ ไม่เกิดกระบวนการพัฒนาร่วมกัน 2) เป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมบริหารการจัด

การศึกษา ได้ทราบปัญหาที่แท้จริงและยังเป็นการลดภาระการทำงานจากส่วนกลาง 3) ทำให้ใช้ทรัพยากรในชุมชนได้อย่างคุ้มค่า การที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทุกคนจะร่วมกันดูแลการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งคน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนรวม 4) ช่วยในเรื่องระบบการติดตามผลสถานศึกษา และชุมชนจะควบคุมดูแล ตรวจสอบการทำงานให้เป็นไปตามข้อตกลงร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วม 5) สร้างจิตสำนึกที่ดีให้การทำงานเพื่อเด็ก เพื่อสังคมและส่วนรวมมากกว่าการทำงานเพื่อตนเอง

จะเห็นได้ว่าหลักการมีส่วนร่วมนั้นประกอบด้วยหลักการย่อยต่าง ๆ เช่น หลักการด้านเสรีภาพและอิสรภาพทางความคิด ด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ด้านความรับผิดชอบ การทำงานเป็นกลุ่ม หลักการกระจายอำนาจเป็นต้น ซึ่งหลักการย่อยต่าง ๆ ล้วนถูกบูรณาการเข้าเป็นหนึ่งเดียวในหลักการมีส่วนร่วม เพื่อเป็นการเปิดโอกาส และความสมัครใจในการเข้าร่วมกิจกรรมที่สังคมกำลังดำเนินการอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.3 กระบวนการมีส่วนร่วม

วารสารสื่อพลัง (2548: 7-8) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันในลักษณะของการร่วมคิด 2) การวางแผน คือ การนำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย 3) การลงมือทำ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้ 4) การติดตามประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามงานที่ทำและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมมือกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น 5) การรับผลประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542: บทคัดย่อ) ได้สรุปกระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 8 ขั้นตอนคือ การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนรวม การสร้างกิจกรรม การต่อรองเพื่อการดำเนินกิจกรรม การร่วมกันดำเนินกิจกรรม การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และการร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

พรทิพา จุลสุคนธ์ (2542) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ 5 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการร่วมคิด ขั้นตอนร่วมวางแผน ขั้นตอนร่วมปฏิบัติ ขั้นตอนร่วมประเมินผล และ ขั้นตอนร่วมรับผลประโยชน์

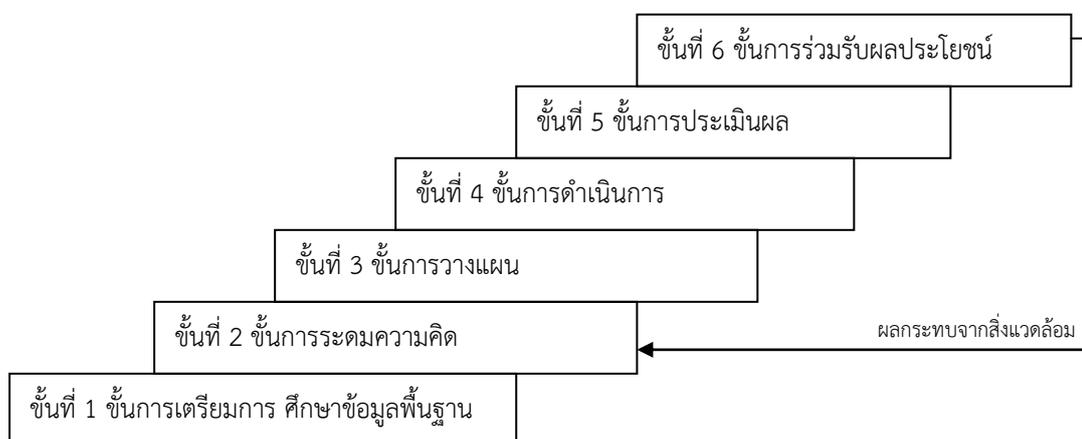
โคเฮน และ ยูฟอฟฟ์ (Cohen and Uphoff, 1980: 219-222) ได้จำแนกกระบวนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit) และ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

เซฟเฟอร์ (Shaeffer, 1994: 2) ยังได้ระบุกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมที่สามารถนำไปประยุกต์ในบริบทการจัดการศึกษา คือ การรวบรวม และตรวจสอบ การวิเคราะห์ และพิจารณาข้อมูลสภาพปัญหา กำหนดนิยาม จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และกำหนดเป้าหมาย การประเมินความเป็นไปได้ของข้อมูล การตัดสินใจและการวางแผนการดำเนินงาน การออกแบบยุทธศาสตร์เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุผล และการจัดสรรงานและความรับผิดชอบให้กับ

ทีมงาน การปฏิบัติตามแผนงาน การตรวจสอบความก้าวหน้าของแผนงาน และการประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น และผลกระทบ

จะเห็นได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมสรุปได้ 6 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 ขั้นการเตรียมการ และการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ขั้นที่ 2 ขั้นการระดมความคิด เป็นขั้นของการคิดวิเคราะห์ สรุปประเด็นปัญหาเพื่อการแก้ไข ขั้นที่ 3 ขั้นการวางแผน เป็นขั้นของการต่อรองและการตัดสินใจว่าจะหารูปแบบและแนวทางใดในการแก้ไขปัญหา ขั้นที่ 4 ขั้นการดำเนินการ เป็นขั้นของการร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมตามแผนงานที่ได้วางไว้ ขั้นที่ 5 ขั้นการประเมินผล เป็นขั้นของการวิเคราะห์ผล ประเมินผลจากการปฏิบัติกิจกรรมตามแผนงาน และขั้นที่ 6 ขั้นการร่วมรับผลประโยชน์ เป็นขั้นของการร่วมรับผิดชอบทั้งผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น และการไม่บรรลุผลจากการทำกิจกรรมตามแผน แล้ววิเคราะห์ผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม

ภาพที่ 2-1 แสดงขั้นตอนการมีส่วนร่วม

3.4 ข้อดีของการมีส่วนร่วม

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 27) สรุปไว้ดังนี้ 1) ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมทำให้แต่ละฝ่ายได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน จนไปสู่การยอมรับความแตกต่างในรูปร่าง ความรู้ นิสัย ค่านิยมต่าง ๆ อันเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตย 2) ทำให้งานที่ยากบางอย่างสำเร็จขึ้นมาได้ งานหลายอย่างหากทำเพียงผู้เดียว หรือทำน้อยคนอาจไม่สำเร็จ ต้องให้ผู้นำนำงานมากคนจึงจะสำเร็จ หรืองานบางอย่างต้องการความร่วมมือโดยตลอด เช่น การจัดการศึกษา การลดปริมาณขยะ การตรวจสอบความโปร่งใส 3) ทำให้บุคคลคิดช่วยตัวเอง เพราะถ้ารัฐบาลเป็นฝ่ายทำให้ก็จะขอความช่วยเหลือ หากมาร่วมกันพิจารณา อาจทำบางสิ่งได้เอง และจะร่วมดูแลรักษาสິงนั้นมากขึ้น 4) ทำให้ความช่วยเหลือนั้นตรงกับความต้องการ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในขั้นการระบุประเด็นปัญหาและความต้องการ จึงไม่เกิดปัญหาที่สร้างไว้เพื่อใช้ แล้วไม่ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ที่อ่านหนังสือในหมู่บ้าน สะพานลอยให้คนข้าม ซึ่งทำแล้วไม่มีผู้ใช้ก็เสียประโยชน์ 5) มักทำให้ประหยัดทรัพยากร เพราะการช่วยตรงกับความต้องการที่จะใช้จะทำและยังอาจมีแรงงานจากการมีส่วนร่วมมาช่วยได้ อาจมีบ้างถ้ามีส่วนร่วมจนวุ่นวาย ไม่มีการจัดการที่ดีก็อาจสิ้นเปลืองทรัพยากรมากกว่าที่ควรหรืออาจเกิดความเสียหายก็ได้

6) ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ การมาร่วมคิดร่วมทำ ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ ก็มักร่วมกันดูแลรักษาซ่อมแซม และมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนร่วมกันทำขึ้นมาสิ่งของที่คุณคนได้ทำร่วมกันมาจึงอยู่คงทน 7) เพิ่มทางเลือกที่ดีเพื่อการตัดสินใจ การได้รับรู้ในโครงการอย่างละเอียดทำให้ช่วยกันหาทางเลือก ทางออก หลายทางที่สมบูรณ์และเหมาะสมที่สุด ทำให้เกิดผลเสียหายน้อยลงหรือเกิดผลดีมากกว่าการไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วม 8) เกิดการสร้างฉันทามติ (consensus building) หรือการเห็นพ้องต้องกันขึ้นมาได้ โดยในประเทศตะวันตกการมีส่วนร่วมของประชาชน มักทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่กรณี เกิดการสร้างข้อตกลงที่มั่นคง 9) ทำชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง เพราะชุมชนที่เข้มแข็งควรต้องมีส่วนร่วมกันตัดสินใจร่วมดูแลปกครองพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน หรือสังคมนั้นเองโดยการมีส่วนร่วมคิดร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมเสมอ ๆ ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นผู้ชำนาญอื่น ที่ไม่รู้จัก หรือไม่ไว้วางใจมาควบคุมสั่งการ 10) ทำให้การดำเนินงานของชุมชนหรือสังคมนั้นโปร่งใส เพราะการมีส่วนร่วมเพื่อกิจการสาธารณะอยู่เสมอทำให้ผู้ที่ทุจริต คดโกงก็หวั่นเกรงกระทำได้ยากขึ้น กลัวพลังการมีส่วนร่วมของประชาสังคม (civil society) แม้ันักการเมืองข้าราชการระดับสูงที่ไม่ค่อยปฏิบัติงานก็กลัวการเสนอให้ออกจากตำแหน่ง โดยประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งเกินกว่าห้าหมื่นรายชื่อเสนอเพื่อวุฒิสภาพิจารณาปลดออกจากตำแหน่ง 11) ทำให้บุคคลที่ยอมรับยาก ยอมรับโครงการนั้นได้ โดยยอมรับว่าเมื่อมีโครงการแล้วตนอาจเสียประโยชน์ไปบ้างแต่เมื่อมีค่าชดเชยที่เหมาะสมและคนอื่น ๆ ยอมรับโครงการนั้น ก็เห็นแก่ประโยชน์ของคนส่วนใหญ่

3.5 ข้อเสียของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมนอกจากมีประโยชน์หลายประการ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 28) สรุปไว้ดังนี้ 1) ทำให้กิจกรรมงานต่าง ๆ ล่าช้าหรืออาจไม่เกิดขึ้นเพราะจะต้องหาทางให้แต่ละฝ่ายทราบเรื่องและตรึงตรงแล้วร่วมคิดร่วมทำโดยอาจเห็นไม่ตรงกัน หรือคัดค้านสิ่งนั้นได้ 2) ทำให้แต่ละฝ่ายข้องขัด การที่ต้องมานั่งอภิปราย มาแสดงข้อดีข้อเสียมักเกิดการข้องขัดในอารมณ์ (frustration) หากที่ประชุมไม่ฝึกความเป็นประชาธิปไตยพอมักแตกแยกหรือโกรธกันไปได้ 3) ทำให้เสียทรัพยากร โดยเฉพาะงบประมาณที่ต้องใช้เพื่อการมีส่วนร่วมไปมาก เช่น ค่าจัดทำข่าว บทความ ค่าจัดประชุม 4) การมีส่วนร่วมทำให้เกิดแตกความสามัคคี ในกรณีของคุณคนบางวัฒนธรรมที่ต่างคนต่างอยู่สงบสุขดี แต่มามีส่วนร่วมทำกิจกรรมที่จริงจังต้องแสดงความคิดเห็นซึ่งมาพบว่าเป็นความคิดเห็นที่แตกต่าง จึงโกรธกันแบ่งแยกเป็นพวกเป็นหมู่ได้ 5) ทำให้ต่างฝ่ายต่างเสียเวลา เพราะการมีส่วนร่วมมักต้องมาประชุมกัน การนัดหมายที่ไม่ตรงเวลาฝ่ายที่ตรงเวลาต้องรอคอย เสียเวลาเสียงาน มากกว่าการตรงเวลาก็เริ่มประชุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือวัฒนธรรมของบางท้องถิ่นที่ไม่บอกกล่าวกันตรง ๆ 6) การมีส่วนร่วมที่แฝงเร้นด้วยวัตถุประสงค์อื่น จะทำให้วิธีการมีส่วนร่วมสูญเปล่าได้ เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมระดมแนวคิดต่าง ๆ แต่ฝ่ายบันทึกการประชุมบันทึกเฉพาะที่โครงการเห็นด้วยเท่านั้น ด้านอื่น ๆ ไม่มีในรายงานการประชุมเลย 7) การมีส่วนร่วมจะทำให้การขยายอิทธิพลของบริษัทข้ามชาติเป็นไปโดยง่าย เพราะรัฐบาลทำอะไรติดขัดที่ต้องรอการมีส่วนร่วมมากเกินไปและเป็นเวลานาน การบริหารงานติดขัดทำไม่ได้ตามที่ตั้งใจทำให้บริษัทข้ามชาติแผ่อิทธิพลเข้าสู่ประเทศนั้น ๆ โดยง่าย

จะเห็นได้ว่าการจะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นนั้นควรเน้นที่การเข้ามามีส่วนร่วมโดยอิสรภาพ และเสมอภาค แล้วมุ่งสร้างทักษะการมีส่วนร่วมด้วยการให้เห็นถึงข้อจำเป็นของ

การมีส่วนร่วมด้วยความรู้สึที่ดีต่อกันทั้งสองฝ่าย มีการสื่อสารซึ่งกันและกันทั้งสองทางเพื่อความคงทน และสถานภาพของการมีส่วนร่วมที่ยาวนาน ส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

4. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) เกิดจากความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนา ที่ได้พยายามสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งและงานพัฒนาส่วนหนึ่ง แล้วพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยออกมาเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยและพัฒนา (R & D – Research and Development) ในเบื้องต้น PAR จึงเป็นการวิจัยและพัฒนาในรูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นวิจัย (Research) และส่วนที่เป็นการพัฒนา หรือแก้ปัญหา (Development) เข้าด้วยกัน (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร, 2546: 18) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหลายวงการ เช่น การศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน เป็นต้น โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกัน นั่นคือ การสร้าง “งานพัฒนาชุมชนโดยชุมชน เพื่อความมั่นคงผาสุกอันยั่งยืนของชุมชน” (อมรวิรัช นาครทรรพ, 2541 : 2)

4.1 ความหมาย

สุภางค์ จันทวานิช (2547 : 67-73) ให้ความหมายว่าเป็นวิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม

ชอบ เข้มกลัด และโกวิทย์ พวงนาม (2547: 3-4) ให้ความหมายว่า หมายถึงการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการศึกษาเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะนักวิจัย ชุมชนและแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546: 20-21) ให้ความหมายว่าเป็นกระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหา กระทำร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problem People) ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำแต่เป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมในการวิจัย

เคมมิส และ แม็ก แท็คการ์ต (Kemmis and Mc Taggart, 1988 อ้างใน Seymour Rolls and Hughes, 1995) กล่าวว่าการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงการวิจัยที่ดำเนินการโดยผู้มีส่วนร่วมในสถานการณ์หรือในบริบทของสังคมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมหรือโครงสร้างของสังคมที่เป็นอยู่โดยใช้กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และการสะท้อนผลการดำเนินการและความรู้สึกที่เกิดขึ้นทั้งหมด อันนำไปสู่การปรับปรุงการปฏิบัติต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

เทอร์นบูล (Turnbull et al. , 1998) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึงกระบวนการวิจัยที่นักวิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการวิจัยเข้ามาร่วมมือกัน ในการ

ดำเนินการวิจัยตลอดขั้นตอนการวิจัยโดยเป้าหมายเพื่อให้เกิดการปฏิบัติการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในสังคม

ซอ (Sohng, 1995) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงวิธีการทำให้ผู้คนที่ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ ทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถค้นพบตนเองรวมถึงมองเห็นทางออกที่จะทำให้โครงสร้างชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงหมายถึง กระบวนการวิจัยที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนา แกนนำชุมชน และสมาชิกในชุมชน เข้ามาศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ และเป็นการเริ่มต้นของกลุ่มคนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ตนเองประสบอยู่โดยใช้กระบวนการกลุ่มในการกำหนดแนวทางการปฏิบัติและการสะท้อนผลการปฏิบัติร่วมกัน อันจะทำให้สมาชิกเกิดความรู้ ตระหนักเกี่ยวกับปัญหาและสามารถนำไปสู่การปรับปรุงสภาพของชุมชนท้องถิ่นให้ดีขึ้น

หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546 : 39-42) ได้กล่าวถึงหลักการและองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของทั้งการพัฒนาและการแสวงหาคำตอบความรู้ตั้งแต่การคิด การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องมีการกระทำ (Action) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญและตรงนี้จะแตกต่างจากงานวิจัยโดยทั่วไปที่สร้างองค์ความรู้ก่อนการกระทำ (Action) ที่หลังหรือการกระทำไม่ใช่หน้าที่ของนักวิจัย และทำนองเดียวกันก็แตกต่างจากการพัฒนา (Development) ที่มีการกระทำ โดยใช้ความรู้ที่พร้อมแล้ว (Ready-made) ไปช่วย ภาระกิจสำคัญของนักพัฒนาคือ ต้องทำให้ได้ความรู้ที่พร้อมแล้วแต่จะมีปัญหาใช้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดนั้น เป็นหน้าที่ของนักวิจัย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงานซึ่งก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่ง

PAR ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” หรือตามที่เรียกกันว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของมันเองก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกัน

3. เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทบทวนวรรณกรรม นั่นคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน ผ่านการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล

เคมมิส และ แม็ก แท็กการ์ด (Kemmis and Mc Taggart, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักการที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานร่วมกันของนักวิจัยกับสมาชิกในชุมชนโดยที่แต่ละคนยอมรับในความเป็นเจ้าของโครงการวิจัยร่วมกัน และตระหนักอยู่เสมอว่าความแตกต่างของความรู้และประสบการณ์ที่แต่ละคนมีอยู่สามารถจะนำมาใช้ร่วมกันเพื่อทำให้การวิจัยประสบความสำเร็จได้ ทุกฝ่ายจึงให้ความเคารพใน

ความรู้และประสบการณ์ของผู้เกี่ยวข้องอย่างเท่าเทียมกัน 2) โครงการวิจัยเกิดขึ้นจากความไม่เท่าเทียมที่มีอยู่ในโครงสร้างพื้นฐานของสังคม กลุ่มด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสที่จะค้นพบคำตอบหรือความจริงอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของตน 3) เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ การปลุกจิตสำนึกให้คนในสังคมเกิดความตระหนักในปัญหาและมีการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยตนเอง

สตริงเกอร์ (Stringer, 1999 อ้างใน Smith, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงหลักการที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องดำเนินการตามกระบวนการประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงความเท่าเทียมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องยอมรับในความสำคัญของความรู้และประสบการณ์ของแต่ละคน ที่จะเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ไม่ยอมให้คนใดคนหนึ่งมีอิทธิพลในการควบคุมหรือชี้นำผู้อื่น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เกิดขึ้นจากความต้องการเปิดโอกาสให้ผู้ด้อย โอกาสหรือเสียเปรียบ จากความรู้หรือจากสภาพโครงสร้างของสังคมได้รับการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากความไม่เป็นธรรม และ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้บุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีโอกาสแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของพวกตนในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่สังคมของพวกตน

เมอร์ฟีฟิลด์ (Merrifield, 1997) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการการมีส่วนร่วม 3 ประการ ได้แก่ 1) กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนมีบทบาทร่วมกันในการควบคุมและเป็นเจ้าของโครงการวิจัยซึ่งแตกต่างจากกระบวนการวิจัยกลุ่มปฏิฐานนิยมที่โครงการวิจัยถูกควบคุมหรือจัดกระทำโดยนักวิจัยเฉพาะกลุ่มหรือนักวิจัยจากภายนอกเท่านั้น 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากความต้องการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม จุดเริ่มต้นจึงมาจากการร่วมมือกันของคนในชุมชนในการระบุประเด็นปัญหา การกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ รวมถึงการระบุขอบเขตความเป็นไปได้ในการวิจัย

คาร์สัน (Carson, 1989) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นอย่างยิ่ง โดยมีหลักการสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการมุ่งที่ปัญหาจากการปฏิบัติหรือปัญหาจากสภาพความเป็นจริงในสังคม โดยนักวิจัยคือเป็นผู้ที่ปฏิบัติคลุกคลีอยู่กับปัญหาพยายามทำความเข้าใจในปัญหาและดำเนินการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นที่การลงมือปฏิบัติ ไม่ใช่การติดตามสังเกตและทำความเข้าใจเท่านั้น แต่ต้องการให้นักวิจัยเข้าไป เกี่ยวข้องกับกิจกรรม ด้วยการสะท้อนผลการปฏิบัติและทำการปรับปรุงให้การปฏิบัติสมบูรณ์ยิ่งขึ้น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องมีการพูดหรือมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นโดยที่ทุกฝ่ายต่างตระหนักถึงการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของโครงการวิจัยอย่างเท่าเทียมกันและ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการทำให้เกิดการสร้างความรู้อย่างเป็นระบบโดยอาศัยการสะท้อนผลจากการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการปรับปรุงโครงสร้างหรือสภาพความเป็นอยู่

จากข้อมูลในเบื้องต้นสรุปหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการศึกษาจากสภาพปัญหาจากบริบทรอบตัวหรือปัญหาจากสภาพสังคมที่ต้องการแก้ไขร่วมกัน
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรของกิจกรรมต่อไปนี้คือ 1) การให้ความหมายของปรากฏการณ์ 2) การลงมือปฏิบัติการแก้ปัญหา 3) การสะท้อนผลจากการปฏิบัติ และ 4) การให้ความหมายใหม่
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการนำความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างกันของบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยการทาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมหรือกระบวนการประชาธิปไตย การตัดสินใจทุกขั้นตอนจะต้องมีการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มคนในสังคมได้มีโอกาสในการค้นพบและตระหนักในศักยภาพของตน
6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคม
7. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มคนด้อยโอกาสหรือคนที่เสียเปรียบในสังคมได้มีโอกาสได้รับความเป็นธรรมจากการร่วมเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้วยตนเอง

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

PAR จะมีความสมบูรณ์และมีแนวทางที่เป็นจริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย ควรประกอบไปด้วยเครื่องมือ กระบวนการหลัก (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินสาร, 2546 : 78-83) ดังนี้

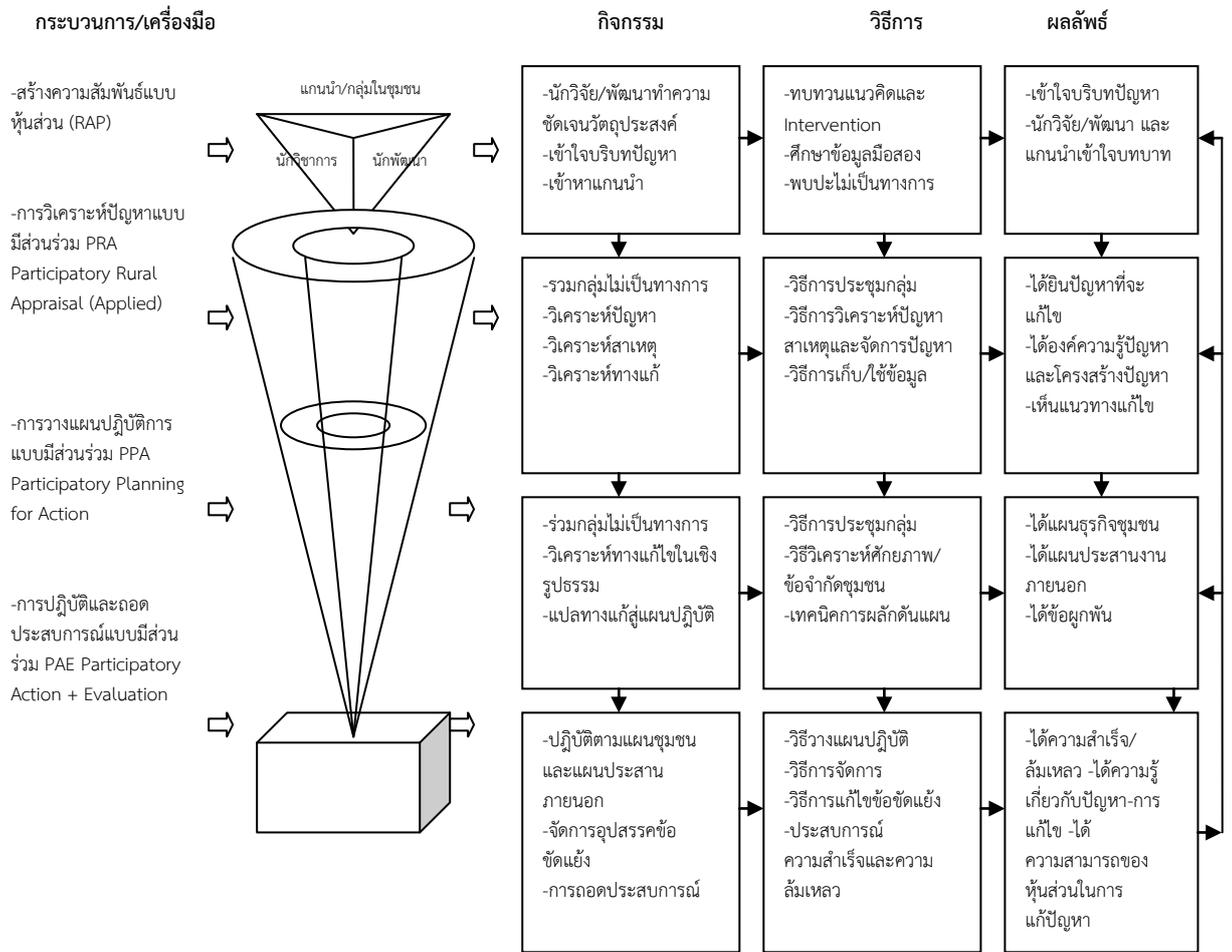
1. การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน ระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนา (คนนอก) กับแกนนำของกลุ่มผู้อยู่ในชุมชน (Rapport : RAP) การกำหนดบทบาทระหว่างนักวิชาการ นักพัฒนากับแกนนำในชุมชนให้ชัดเจนและควรเน้นบทบาทให้ทุกฝ่ายเข้าใจตั้งแต่แรก ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นหุ้นส่วนหรือเพื่อให้ทุกฝ่ายตอบคำถามในใจได้ว่า ทำไมต้องมาร่วมมือกัน มาร่วมใจกัน ขั้นตอนนี้ควรต้องทำก่อนขั้นตอนอื่นทั้งหมดของ PAR จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา ไม่ปรากฏว่ามีการพูดถึงเรื่องนี้ในเชิงรูปธรรม

2. การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม หากหุ้นส่วน 2-3 ฝ่ายตามข้อ 1 มีความชัดเจนถึงประโยชน์ที่แต่ละฝ่ายจะได้มีใจที่อยากจะทำงานแก้ไขปัญหาร่วมกันแล้วกระบวนการเรียนรู้จะเป็นระบบจะเริ่มด้วยวิธีการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ในที่นี้เห็นว่า กระบวนการ PRA (Participatory Rural Appraisal) ที่ต้องมีการประยุกต์เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพและมีผู้คนในวงการเข้าใจและมีทักษะอยู่บ้างแล้ว สามารถนำมาใช้ได้ ในการทำ PRA แบบประยุกต์นี้หุ้นส่วนจะร่วมมือกันเป็นแกนกลาง (Core Group) โดยมีสมาชิกกลุ่มในชุมชนที่มีใจอยากแก้ปัญหาที่สำคัญของเขา มาร่วมคิดถึงปัญหา สาเหตุ และทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ

3. การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กระบวนการนี้ PRA ส่วนใหญ่ไปไม่ถึง แผนและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมมีความยืดหยุ่นและมีชีวิตชีวา เพราะจุดประสงค์หลักดั้งเดิมของ PRA คือ การได้มา

ซึ่งข้อมูลของปัญหาเพื่อความเข้าใจสภาพของชุมชน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิชาการ กับชาวบ้านจำเป็นต้องใช้กระบวนการ PAR มาประยุกต์เพื่อเจาะลึกถึงผลการวิเคราะห์ปัญหาของการ ทำ PRA คือ การนำเอาทางแก้ปัญหาที่ถูกเลือกสรรไว้แล้วด้วย PRA มาวิเคราะห์ถึงศักยภาพข้อจำกัด เงื่อนไข ทรัพยากร และทุกอย่างที่กลุ่มทำตัวเอง ทำได้เลย หรืออาจเรียกว่าเป็นแผนของชุมชน และ ออกเป็นแผนประสานงานกับภายนอก เพื่อผลักดันให้ปฏิบัติการแก้ปัญหาที่มีพลังมากขึ้น ที่สำคัญอีก ข้อหนึ่งคือเป็น “แผน” แบบชาวบ้าน ไม่ใช่ “แผน” แบบราชการที่มีแบบฟอร์มหรือรูปแบบตายตัว เป็นที่เข้าใจเพื่อความสะดวกกับผู้พิจารณาโครงการ แต่คลุมเครือ และไม่สะดวกกับชาวบ้าน เพื่อ ความง่ายในการเรียกหาจึงตั้งชื่อขั้นตอนนี้ว่า การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action – PPA)

4. การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม ถ้า PAR ไม่มี Action หรือไม่มีการ ปฏิบัติไม่เป็นส่วนเชื่อมโยงกับปัญหา-สาเหตุ-และทางแก้ และถ้าไม่มีการเรียนรู้ทั้งกระบวนการ ไม่มีการถอดประสบการณ์ออกมาอย่างเป็นระบบ ที่เป็นผลสำเร็จ ล้มเหลว ที่เจาะลึกลงไปเงื่อนไขและ อุปสรรคทั้งหลาย ตลอดจนวิธีการที่หันส่วนได้ฟันฝ่าได้ใช้วิธีคิด วิธีทำที่ยืดหยุ่นตามสถานการณ์และ เงื่อนไขถ้าทุกอย่างเช่นนี้ PAR ก็จะเป็น PAR จะไม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ครบวงจร ดังนั้น ขั้นตอนจึงเป็นหัวใจสำคัญของ PAR จะเป็นเรื่องของปฏิบัติการที่เป็นระบบเพื่อความสะดวกในการ เรียกหา จึงขอเรียก การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action and Evaluation – PAE

ภาพที่ 2-2 กระบวนการและเครื่องมือ ที่มา : สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร,

จากแผนภูมิ อธิบายได้ว่า PAR มี 4 กระบวนการที่สำคัญ ในกระบวนการแรก การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ่นส่วน จะเห็นว่าแกนนำ/กลุ่มในชุมชนนักวิชาการและนักพัฒนา ไม่จำเป็นต้องเป็นเนื้อเดียวกัน (เพราะเป็นไปไม่ได้ แต่ต้องมาร่วมกัน เน้นที่การร่วมใจ เหมือนผลึกสามเหลี่ยม แต่เหลี่ยมโยงกันยึดกัน มิให้และรับซึ่งกันและกัน หากแยกกันไม่เป็นผลึกสามเหลี่ยมจะไม่มีพลังในการร่วมใจตั้งแต่ต้น ผลึกสามเหลี่ยมจะจ่อวางบนปากกรวยตรงแกนกลางของกรวย หมายความว่า กลุ่มคนชุดนี้จะเป็นหลัก/แกนกลางของ PAR อย่างต่อเนื่อง

ในกระบวนการที่ 2 และ 3 หรือแสดงโดยกรวยกันแหลม เป็นเรื่องของการคิดที่เป็นระบบ เป็นการร่วมคิดระหว่างแกนนำกลุ่มนักวิชาการ/นักพัฒนาที่เป็นแกนกลาง มีสมาชิกกลุ่มเป็นผู้ร่วมกระบวนการและระบบคิดโดยอาศัยเครื่องมือ PRA (ประยุกต์) แล้วต่อยอดด้วย PPA ถ้าสังเกตจะเห็นว่า มีลักษณะที่เริ่มคิดจากระดับที่กว้างครอบคลุมประเด็นมาก เป็นการถ่ายระดับนามธรรม สู่ประเด็นลึก เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งนี้เหมือนกับการคิดในตอนต้นต้องคิดแบบครอบคลุม (Think Globally) ไปสู่การทำแบบเฉพาะเจาะจงไปในรายละเอียด (Act locally)

ในกระบวนการที่ 4 PAE เป็นการปฏิบัติและถอดประสบการณ์ เป็นการร่วมปฏิบัติร่วมรับประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบ แสดงโดยรูปกล่องสี่เหลี่ยม มีก้นกรวยอยู่ด้านบน สื่อความหมายว่าการปฏิบัติจะต้องเป็นรูปธรรมมากที่สุด และต้องเชื่อมกับการคิดอยู่เสมอ

จะเห็นได้ว่าแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นแนวคิดที่มีรูปแบบ กระบวนการดำเนินการมีความเป็นระบบและมีขั้นตอน ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้จึงถือได้ว่าเป็นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับงานวิจัยฉบับนี้ เพราะเทคนิคดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือนำทางให้งานวิจัยฉบับนี้เดินไปสู่เป้าหมายได้อย่างราบรื่นและตอบสนองความต้องการบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ในครั้งนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชวลิต สันถะโกมล (2548) ได้ศึกษารูปแบบเครือข่ายการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืนในเขตพื้นที่ภาคกลางตะวันตก มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อพัฒนานักวิจัยประเภทอาจารย์ประชาชน ผู้ปฏิบัติงานในองค์กรสนับสนุนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และนักศึกษาในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อก่อให้เกิดการบูรณาการการวิจัยในการเรียนการสอนที่เอื้อประโยชน์ต่อสภาพปัญหาของชุมชน และเพื่อพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีเป็นศูนย์กลางขององค์ความรู้เกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนในจังหวัดกาญจนบุรีอย่างครบวงจรในมิติของการตลาด การผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเน้นการตลาดเป็นหลัก ประชากรในการศึกษาประกอบด้วย คณะกรรมการบริหารกลุ่มอาชีพและสมาชิกกลุ่มอาชีพรวม 8 กลุ่ม รวม 40 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (deep interview) สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าร้อยละ (percentage)

ผลการวิจัยพบว่า บริบทและศักยภาพของกลุ่มอาชีพทั้ง 8 กลุ่ม มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของผลิตภัณฑ์ที่ผลิต การบริหารจัดการของคณะกรรมการบริหารกลุ่มและคุณสมบัติของสมาชิกกลุ่ม โดยยังไม่มีมีการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน คณะผู้วิจัยได้จัด ประชากรกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยได้กำหนดรูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนขึ้นเอง ทดลองปฏิบัติกิจกรรมในเครือข่ายร่วมกัน โดยการนำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพที่เป็นสมาชิกเครือข่ายไปจัดจำหน่ายในพื้นที่ ทั้งในและนอกเขตจังหวัดกาญจนบุรี ผลการดำเนินกิจกรรมประสบผลสำเร็จในระดับปานกลาง ภายใต้การสนับสนุนด้านวิชาการ และให้คำปรึกษาของคณะผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีอย่างใกล้ชิด ผลการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนจังหวัดกาญจนบุรีพบว่า สมาชิกเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีการเรียนรู้การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มผู้ผลิตโดยการจัดเป็นระบบในแต่ละด้าน ผลการพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือขององค์กรเพื่อการสนับสนุนการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนพบว่า ยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ส่วนระบบการติดตาม ประเมินและส่งเสริม สนับสนุนในเครือข่ายใช้การสื่อสารกันทางโทรศัพท์มือถือ และโทรศัพท์บ้านเป็นหลัก ศูนย์กลางฐานข้อมูลในการติดตาม ประเมินและส่งเสริม สนับสนุนในเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด และสำนักงานเกษตรจังหวัดกาญจนบุรีข้อค้นพบจากการวิจัยคือ 1) การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ตามนโยบายของรัฐบาล ขาดการประชาสัมพันธ์และการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐบาล 2) คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนระดับจังหวัด ยังไม่รู้บทบาทหน้าที่ของตนในการทำกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้สมาชิกวิสาหกิจชุมชน 3) กลุ่มอาชีพต่าง ๆ และสมาชิกเครือข่ายวิสาหกิจ

ชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการมานานแล้ว โดยมีการเชื่อมโยงช่วยเหลือ เกื้อกูลกันในเครือข่ายโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้การสนับสนุนและส่งเสริมอย่างจริงจัง

พอลักษณ์ ปาณะดิษ (2546) ได้ศึกษาการวิเคราะห์ต้นทุน-ผลได้ และจุดคุ้มทุน ในการบริการเพื่อสาธารณะของสถานีวิจัยแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงลักษณะโครงสร้างเชิงเศรษฐศาสตร์ของสถานีวิจัยจุฬาฯ วิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนผลได้ และจุดคุ้มทุน ในการบริการเพื่อสาธารณะของทางสถานี โดยทำการ ศึกษาโครงสร้างต้นทุนประเภทต่างๆ ทั้งต้นทุนการผลิต ต้นทุนการดำเนินงาน โครงสร้างค่าใช้จ่าย แหล่งที่มาของรายได้ ประเภทของผลประโยชน์หรือผลได้ที่ทางสถานีได้รับ รวมถึงรูปแบบในการให้บริการแก่สาธารณะ โดยใช้ข้อมูลของปี พ.ศ.2535-2545 เป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ และใช้เป็นพื้นฐานในการตั้งสมมติฐานทางการเงินสำหรับประมาณการรายได้-ต้นทุนของสถานีวิจัยจุฬาฯ ในอีก 10 ปีข้างหน้า และใช้ข้อมูลปี 2545 เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น การวิเคราะห์ต้นทุนผลได้ การวิเคราะห์จุดคุ้มทุน และการวิเคราะห์ค่าเสียโอกาส ซึ่งในการวิเคราะห์ต้นทุนผลได้ จะใช้วิธีการหามูลค่าปัจจุบันของต้นทุนและผลได้ เพื่อนำไปหามูลค่าปัจจุบันสุทธิและอัตราส่วนผลได้ต่อทุนของโครงการ อัตราส่วนลดที่ใช้ในการคำนวณ คือ ร้อยละ 5 ต่อปี ส่วนการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน จะแบ่งเป็น การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนแบบปรกติ และการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนคิดรวมต้นทุนที่คาดว่าจะเกิดในอนาคต ซึ่งการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนแต่ละวิธีนั้น สามารถแบ่งแยกย่อยได้อีก 6 กรณี ตามประเภทของหน่วยงานที่ดำเนินการผลิตรายการออกอากาศตามวันเวลาในการออกอากาศ ดังนี้คือ กรณีที่ 1 ให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศ ในช่วงวันจันทร์-ศุกร์ กรณีที่ 2 ให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์กรณีที่3 สถานีวิทยุจุฬาฯดำเนินการผลิตรายการออกอากาศเอง ในช่วงวันจันทร์-ศุกร์ กรณีที่ 4 สถานีวิทยุจุฬาฯดำเนินการผลิตรายการออกอากาศเอง ในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์ กรณีที่ 5 ให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศ ร้อยละ 9.3 ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่สถานีวิทยุจุฬาฯให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศในช่วงวันจันทร์-ศุกร์ ในปัจจุบัน และกรณีที่ 6 ให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศ ร้อยละ 9.3 ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่สถานีวิทยุจุฬาฯ ให้หน่วยงานภายนอกเช่าเวลาออกอากาศในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์ ในปัจจุบัน สำหรับการวิเคราะห์ค่าเสียโอกาสนั้น คำนวณจากรายได้ที่อาจจะเกิดขึ้นจากแต่ละวิธีที่ได้ดำเนินการออกอากาศ และรายได้จากการใช้ประโยชน์ในสินทรัพย์ ผลการวิจัยพบว่า ต้นทุน-ผลได้ ของการดำเนินงานในโครงการสถานีวิทยุแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สายรุ้ง เสาร์ปิ่น (2548) ได้ทำการศึกษาผลต่อเนื่องจากการวิจัยวิสาหกิจชุมชนกรณีศึกษา : กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูป่าขุนแม่กวัง อำเภอต๋อยสะแกก๊าด จังหวัดเชียงใหม่โดยมีกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูป่าขุนแม่กวังเข้าร่วมเป็นกรณีศึกษาในโครงการพัฒนานักวิจัยและการวิจัยเชิงปฏิบัติการไตรภาคีเพื่อยกระดับวิสาหกิจชุมชนระยะที่ 1 : ภาคเหนือตอนบน (พ.ศ.2546-2548) โดยทำการวิจัยแบบวิเคราะห์เจาะลึกผู้ประกอบการรายกรณี ในทุกๆ ด้านได้แก่ การจัดองค์กร การเงิน การจัดการผลิตเทคโนโลยีการผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการตลาด เป็นต้น ผลการวิจัยข้อมูลนำไปสู่การจัดทำแผนธุรกิจของกลุ่มชุมชน ทั้งนี้การวิจัยโดยใช้แนวทางการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กล่าวคือกลุ่มเกษตรกรฯ ได้เรียนรู้ประเด็นการจัดการเชิงธุรกิจต่างๆ ซึ่งไม่เคยได้คำนึงถึงมาก่อน

โดยผ่านคำถามที่นักวิจัยสอบถาม และกลุ่มได้เป็นผู้ตอบและค้นหาคำถามบางอย่างด้วยตนเองในฐานะนักวิจัย ประเด็นธุรกิจทุกด้านจึงถูกนำมาวิเคราะห์และนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการคิดอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะกระบวนการคิดเชิงธุรกิจของกลุ่มชุมชนอย่างเป็นระบบที่มีผลนำไปใช้ในทางปฏิบัติ ทั้งด้านการบริหารจัดการองค์กรใหม่ให้เหมาะสม การผลิตที่คำนึงถึงสุขอนามัย การวิจัยด้านอาหารและสายพันธุ์หมูป่าด้วยตนเอง ตลาดเกิดแนวคิดทำธุรกิจแบบครบวงจรและการวางแผนธุรกิจบทความนี้ชี้ให้เห็นการขยายผลจากกลุ่มหนึ่งไปสู่การสร้างเครือข่ายกิจกรรมการผลิตกลุ่มย่อยขึ้นใหม่จำนวนหลายกลุ่ม โดยใช้กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูป่าขุนแม่กวางเป็นกลุ่มแกนหลัก เพื่อสร้างรายได้เสริมแก่สมาชิกระหว่างรอการจำหน่ายหมูป่า และเป็นตัวอย่างของกลุ่มซึ่งเข้าข่าย “วิสาหกิจชุมชน” ตามที่ควรจะเป็น

สนธิ สัตโยภาส (2550) ได้ศึกษาการวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไทลื้อ อำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ด้านการท่องเที่ยวความยั่งยืนด้วยการพัฒนา “พิพิธภัณฑ์ไทลื้อ” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ด้วยการปลูกจิตสำนึกให้ชาวไทลื้อในท้องถิ่นตระหนักในวัฒนธรรมอันดีงามของตน ด้วยการนำภูมิปัญญาจากชุมชนไทลื้อในท้องถิ่นมาสร้างแนวความคิดการรักษาสีงแวดล้อมในชุมชน ด้านการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการพัฒนาสินค้าท้องถิ่นสู่มาตรฐานสินค้าชุมชน (OTOP) ด้วยการพัฒนาเยาวชนและชุมชนรักษ์สิ่งแวดล้อมกรณีศึกษาเรื่องมูลฝอยและน้ำ และด้วยการส่งเสริมการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนไทลื้อต๋อยสะเก็ดสู่วิสาหกิจชุมชนระดับประเทศ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้บริหารและบุคลากรของเทศบาลตำบลต๋อยสะเก็ด องค์การบริหารส่วนตำบลลวงเหนือ องค์การบริหารส่วนตำบลลวงใต้และองค์การบริหารส่วนตำบลป่าคา ประชาชน ครู เยาวชน นักเรียน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนและกลุ่มธุรกิจชุมชนใน 4 ตำบลดังกล่าว เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลได้แก่ การจัดเวทีประชาคม การสนทนากลุ่ม การศึกษาดูงาน การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตพร้อมจดบันทึก การประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลแล้วเขียนนำเสนอด้วยการบรรยายประกอบภาพผลการวิจัยพบว่า อำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวิสาหกิจชุมชนไทลื้อที่ประกอบด้วยพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทลื้อ เรือนแรมไทลื้อ ธุรกิจชุมชนไทลื้อถูกพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชนได้จำนวน 4 กลุ่ม สินค้าชุมชน 3 ชนิด ได้รับการพัฒนาเป็นสินค้า OTOP ชุมชนไทลื้อร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ร่วมกันจัดการขยะมูลฝอยอย่างยั่งยืน และชุมชนไทลื้อเกิดจิตสำนึกและภาคภูมิใจในความเป็นไทลื้อมากขึ้น ด้วยการร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อแสดงศักยภาพและอัตลักษณ์ของไทลื้อตลอดปีเป็นระยะๆ

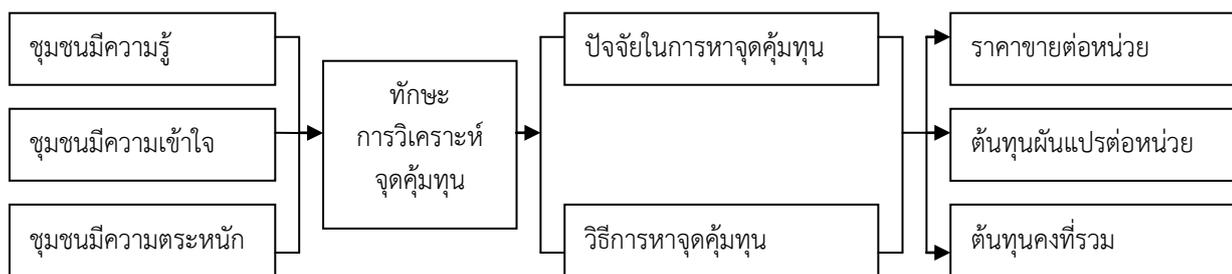
สมมติฐานการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัย ได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า หลังจากชุมชนได้รับการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว ทำให้ชุมชนมีคุณลักษณะและพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงจากเดิม คือ มีทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนเพิ่มสูงขึ้น โดยพิจารณาจาก การมีความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจ

ชุมชนสูงขึ้น การมีความเข้าใจ สามารถสร้างผลงานการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนได้ถูกต้อง และการมีความตระหนัก โดยใช้ทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนอย่างต่อเนื่องเพิ่มขึ้น

กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยสรุปได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2-3 กรอบแนวคิดโครงการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ประโยชน์เชิงวิชาการ

1. ได้ข้อมูลสภาพการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชนที่จะเป็นพื้นฐานในการพัฒนา
2. ได้ข้อมูลปัจจัยเงื่อนไขที่เอื้อหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน
3. ได้แนวทางการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน ที่ชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบปัญหาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องและเหมาะสมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์

ประโยชน์เชิงปฏิบัติ

1. ในช่วงดำเนินการวิจัย กลุ่มตัวอย่างคือชุมชน ได้รับประสบการณ์ตรงจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ชุมชนต้องเป็นผู้จัดการกับข้อมูล จัดเก็บข้อมูล นำข้อมูลมาเพื่อเป็นฐานในการระดมความคิดเห็น และเสนอแนะปัญหา นำเสนอปัญหาและหาทางแก้ไข ดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการกลุ่มภายในชุมชน และร่วมรับผิดชอบผลที่เกิดจากการแก้ไขปัญหา ปรับปรุงและนำเสนอแนวทางใหม่เพื่อการแก้ไขปัญหาให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น กระบวนการดังกล่าวจะเป็นคุณลักษณะที่ติดตัวชุมชน ชุมชนสามารถนำทักษะต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน ปรับปรุงและแก้ไขปัญหาภายในชุมชนให้ดียิ่งขึ้น และชุมชนสามารถนำทักษะดังกล่าวเพื่อการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนประเภทอื่น ๆ ต่อไป

2. หลังกระบวนการวิจัยเสร็จสิ้น ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์โดยตรงจากโครงการวิจัยต่าง ๆ ที่ชุมชนได้ร่วมนำเสนอและปฏิบัติการตามแผนงานของชุมชนจนบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

3. การพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน จากการวิจัยในครั้งนี้ชุมชนได้รับประโยชน์โดยตรงในการนำแนวทางการพัฒนาดังกล่าวไปส่งเสริม เน้นย้ำและสนับสนุนให้ยั่งยืนต่อไป

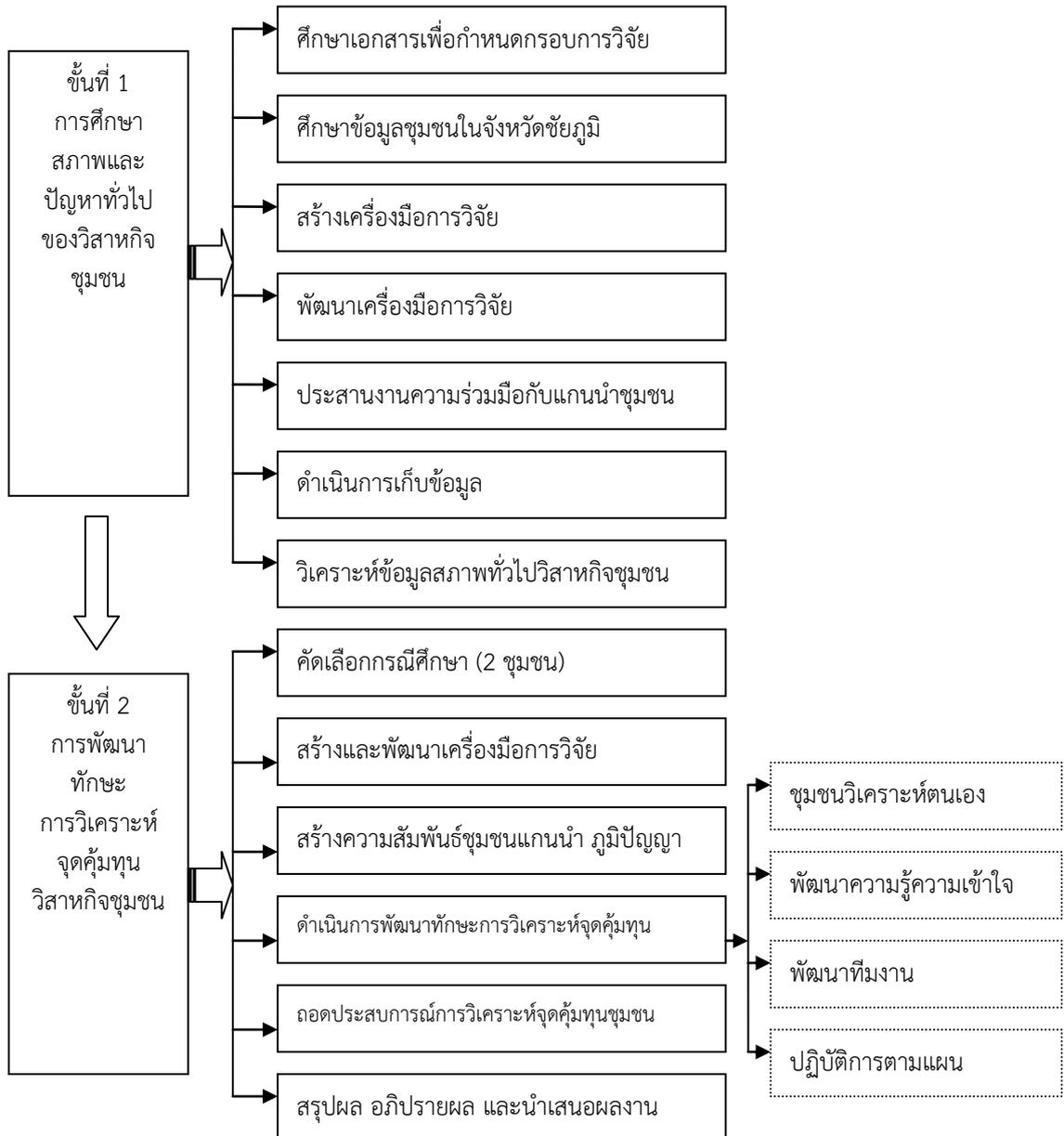
แผนการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือผลการวิจัยสู่กลุ่มเป้าหมาย

ผู้วิจัยจะนำผลงานวิจัยตีพิมพ์ลงในวารสารวิจัยเพื่อเผยแพร่แก่ผู้ที่สนใจ นำผลงานไปเสนอในการสัมมนาการวิจัย และนำรายงานการวิจัยเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรง อาทิ ผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ สำนักพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อยกระดับชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดชัยภูมิ ชุมชนในเขตพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ และสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย

1. วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 3-1 สรุปขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัย

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ ชุมชนในจังหวัดชัยภูมิจำนวน 1,557 แห่ง

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชุมชนบ้านเขว้า โดยชุมชนบ้านเขว้าคณะผู้วิจัยได้คัดเลือกวิสาหกิจชุมชนแม่บ้านเกษตรกรหนองบ่อ ม.6 เป็นพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัย เนื่องจากเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีการดำเนินการที่ต่อเนื่อง มีชื่อเสียง ประสบความสำเร็จในด้านการดำเนินงาน ได้รับการยอมรับทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ และชุมชนบ้านโนนเสลา-โนนทัน ซึ่งเป็นหนึ่งในเครือข่ายของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอภูเขียว ซึ่งมีลักษณะการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และมีการดำเนินงานที่สามารถนำต้นทุนการผลิตมาเป็นฐานวิเคราะห์หาจุดคุ้มทุนได้ โดยทั้งสองวิสาหกิจชุมชนดังกล่าวข้างต้น คัดเลือกโดยพิจารณาตามเกณฑ์ที่ผู้เชี่ยวชาญจากกรมส่งเสริมการเกษตรกำหนด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บข้อมูลสำหรับการวิจัยในครั้งนี้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระยะได้แก่ ระยะแรก การศึกษาสภาพ ปัจจัยที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการลงพื้นที่ทั้งสองชุมชนเพื่อดำเนินการเก็บข้อมูลจากผู้นำของแต่ละกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมด้วยการค้นหาข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารชั้นรองจำพวก งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ แล้วสรุปเป็นข้อมูลขั้นต้น หลังจากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาจัดระบบและเรียบเรียงใหม่ แล้วทำการติดต่อประสานกับผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อนัดหมายในการเข้าไปเก็บข้อมูลยังที่ทำการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เมื่อนัดหมายได้แล้วคณะผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการกับผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยการสัมภาษณ์ได้ขออนุญาตด้วยวาจาว่าขอทำการบันทึกเสียงด้วย เครื่องบันทึกเสียงอิเล็กทรอนิกส์ซึ่งผู้ให้ข้อมูลได้อนุญาต หลังจากสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถามกึ่งโครงสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะผู้วิจัยได้ทำการถอดถ้อยคำจากเครื่องบันทึกเสียงอิเล็กทรอนิกส์ เพื่อนำข้อมูลที่ได้อบรมบรรยายและเรียบเรียงใหม่ และตรวจทานว่าถูกต้องตรงกับข้อมูลที่สังเคราะห์ได้จากเอกสารชั้นรองหรือไม่อย่างไร

ระยะที่สอง การพัฒนาการทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิสาหกิจชุมชน ในการวิจัยในขั้นตอนนี้คณะผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งคณะผู้วิจัยได้เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมของชุมชนที่เกี่ยวกับการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน โดยวางตัวทั้งในฐานะนักวิจัยที่ต้องเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ และในฐานะผู้ให้ข้อมูล/กระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน และได้จัดหลักสูตรในการอบรมเชิงปฏิบัติการในหัวข้อการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุน โดยกำหนดการอบรมในรูปแบบอบรมเชิงปฏิบัติการมีการบรรยายเชิงทฤษฎีและการฝึกปฏิบัติ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรมหนึ่งวัน ในการอบรมคณะผู้วิจัยได้ทำการทดสอบก่อนและหลังการอบรมเพื่อเป็นการประเมินความรู้ของผู้เข้าร่วมอบรมว่ามีความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนว่ามีมากหรือน้อยอย่างไร เพื่อเป็นการเฝ้าดูพัฒนาการทางด้านความรู้ของผู้เข้าอบรม

ภาพรวมของวิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ จึงเน้นที่วิธีการเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลาย ๆ วิธีดังนี้

3.1 การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม โดยอาศัยกรอบการสังเกตของ Lofland (1971 อ้างถึงใน นิศา ชูโต, 2540) คือ

1. การกระทำ (Acts)
2. กิจกรรม (Activities)
3. ความหมาย (Meanings)
4. การมีส่วนร่วม (Participatory)
5. ความสัมพันธ์ (Relationship)
6. สถานที่ (Setting)

3.2 การสัมภาษณ์ (Interview)

1. การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (Formal interview)
2. การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการตลอดระยะเวลาการเก็บ

ข้อมูลภาคสนาม มี 3 ลักษณะคือ

- 1) แบบเปิดกว้างไม่จำกัดคำตอบของผู้ให้ข้อมูล
- 2) แบบเจาะลึก (In-depth interview)
- 3) แบบตะล่อมกล่อมเกล่า (Probe)

3.3 การสนทนากลุ่ม (Focus group) ใช้การสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้นำวิสาหกิจชุมชน

3.4 การวิเคราะห์เอกสาร (Document analysis) โดยรวบรวมและสรรหาจากเอกสารชั้นรองที่เป็นเอกสารทางวิชาการ เช่น งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสารวิชาการ ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเล่มตีพิมพ์และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ จากแหล่งที่เก็บรวบรวมข้อมูลทางด้านวิชาการ เช่น ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

4.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เป็นการวิเคราะห์จุดคั่นพุ่มวิสาหกิจชุมชน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ ได้แก่ ค่ามัชฌิมเลขคณิต (mean) การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ย (Compare mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาองค์ประกอบรูปแบบพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคั่นพุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลมาทำการ ลดทอนข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งจัดกระทำควบคู่ไปกับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลและขั้นตอนสุดท้ายนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ไปเขียนรายงานการวิจัย ดังรายละเอียดในแต่ละประเด็นต่อไปนี้

1. การลดทอนข้อมูล (Data reduction) ผู้วิจัยนำข้อมูลภาคสนาม (Field note) มาวิเคราะห์ลงหัวข้อที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา เช่น การดำเนินกิจกรรม/โครงการ ปัญหา อุปสรรค การแก้ไขปัญหา ปัจจัยที่เอื้อและเป็นอุปสรรค เป็นต้น

2. การตรวจสอบข้อมูล การลงพื้นที่เก็บข้อมูลในภาคสนาม ผู้วิจัยเน้นวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจสอบเอกสาร การสนทนากลุ่ม เป็นต้น การตรวจสอบความตรงของข้อมูลได้ทำควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลเดียวกันจากเวลา สถานที่ และแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน และทำการตรวจสอบควบคู่ไปกับบันทึกการสังเกตพฤติกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ (Field notes)

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมข้อมูล และการตรวจสอบความตรงของข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic induction) โดยการตีความสร้างข้อสรุปจากข้อมูลภาคสนาม (Field notes) ที่เก็บรวบรวมมาได้ วิเคราะห์หามองหาความหมาย ความคล้ายคลึง ความแตกต่างในลักษณะของสมมติฐานย่อย ๆ แล้วทดสอบสมมติฐานจนได้ข้อยืนยันที่ชัดเจนจากข้อสรุปย่อยไปสู่ข้อสรุปใหญ่

5. สถานที่วิจัยและเก็บข้อมูล

5.1 ชุมชนในจังหวัดชัยภูมิจำนวน 1,557 แห่ง

5.2 ภาคสนาม ได้แก่ วิชาสหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรบ้านหนองบ่อ ม.6 อ.บ้านเขว้า และวิชาสหกิจชุมชนบ้านโนนเสลา-โนนทัน เครือข่ายวิชาสหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมการตลาดพื้นบ้านอำเภอภูเขียว อ.ภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ

ระยะเวลาทำการวิจัยและแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย

ระยะเวลาทำการวิจัยทั้งหมด 12 เดือน ตั้งแต่ วันที่ 1 ตุลาคม 2558 ถึง วันที่ 30 กันยายน 2559 โดยมีแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ จำแนกดังนี้

1. การเตรียมข้อมูลในพื้นที่และการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง 1 เดือน (ตุลาคม 2558)
2. การติดต่อประสานงานชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ 1 เดือน (พฤศจิกายน 2558)
3. การสำรวจสภาพปัญหา ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จ การวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิชาสหกิจชุมชน 2 เดือน (ธันวาคม 2558 – มกราคม 2559)
4. วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล 1 เดือน (กุมภาพันธ์ 2558)
5. เตรียมข้อมูล คัดเลือกพื้นที่ภาคสนาม 1 เดือน (มีนาคม 2558)
6. ติดต่อประสานงานชุมชน สร้างความสัมพันธ์กรณีศึกษา เก็บข้อมูลพื้นฐาน 1 เดือน (เมษายน 2558)
7. จัดอบรมเพื่อพัฒนาทักษะการวิเคราะห์จุดคุ้มทุนวิชาสหกิจชุมชน 1 วัน (ชุมชนละ 1 วัน ช่วงเดือน กรกฎาคม-สิงหาคม 2558)
8. นิเทศ ติดตาม ถอดประสบการณ์ชุมชน และประเมินผลการดำเนินงานตามแผน 3 เดือน (พฤษภาคม – กรกฎาคม 2559)
9. วิเคราะห์ผล สรุปผล อภิปรายผล และนำเสนอรายงาน 2 เดือน (สิงหาคม-กันยายน 2559)